БИ… …А
РЕСПУ… …ЫВА
ИМ. …КИНА

№ 25 (17669)

2009 чылдыҥ март 12, четверг

Садар өртээ 4 рубль.

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун ● 1925 чылдыҥ август 31-де үнүп эгелээн

Тергиин башкы кым болганыл?

«Эҥ эки аныяк башкы» Ксения Лобастова.

«Эҥ эки тыва дыл башкызы» Чечек Сарыглар.

Февраль 27-ден март 4-ке чедир болуп эрткен «Чылдыҥ башкызы» деп хоорай конкурузунуҥ тиилекчилерин март 6-да байырлыг байдалга шаҥнап-мактаан.

Кызылдыҥ № 28 садигиниҥ баазазынга болуп эрткен «Чылдыҥ кижизидикчи башкызы» деп конкурстуҥ 7 киржикчилерден Ирина Александровна Котельникова тиилекчи болган. Ол — Кызылдыҥ № 11 садигиниҥ кижизидикчи башкызы. Ол 20 муҥ рубльдиҥ шаҥналынга төлептиг болган.

Хоорайның 15 дугаар лицейинге 20 башкы конкурска белеткээн кичээлдерин эрттиргеннер. Оларның аразындан № 5 гимназияның делегей литератураз болгаш театр деп эртемниҥ башкызы Татьяна Владимировна Краснопивцева шылгарааш, 20 муҥ рубль-биле шаҥнаткан. «Эҥ эки аныяк башкы» деп номинацияга № 5 гимназияның орус дыл, литература башкызы Ксения Сергеевна Лобастова тиилээн. Бо чылын бир дугаар эртип турар «Эҥ эки тыва дыл башкызы» деп номинацияга хоорай школаларындан 6 башкы киришкен. Оларның аттары бо: Ольга Сарыглар, Чечек Сарыглар, Фаина Кашпыына, Сайсуу Куулар, Урана Сырат болгаш Чайзатмаа Кара-Сал. Түҥнелинде Кызылдыҥ № 9 гимназияның тыва дыл, литература башкызы Чечек Алдын-ооловна Сарыглар тиилээш, 15 муҥ рубль-биле шаҥнаткан.

Тиилекчилерге байыр чедирип, чылыг сөстерни Кызылдыҥ мэри Владислав Ховалыг чугаалаан.

Найысылалдыҥ школаларының тергиин дээн башкыларын илередир конкурсту эрттирерингe хоорай бюджединден 330 муҥ рубльди үндүрген турган.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛ, авторнуҥ тырттырган чуруктары.

Медээ

ТАЙБЫҤНЫҤ ЭЛЧИНИ

Март 1-де делегей чергелиг Делегейниҥ чоннарының ассамблеязынга эртем-практиктиг конференцияга Бүгү-делегейге тайбыҥның федерациязының Евразия салбырының даргазы Кацуми Оцука бистиҥ чаҥгыс чер-чурттуувус Чимит-Доржу Байырович Ондарга Тайбыҥның элчини деп тускай шаҥналды тывыскан. Чимит-Доржу Байыровичиге Тайбыҥның российжи национал чөвүлелинден В.Петровский, 1998 чылдан 2004 чылга чедир кижиниҥ эрге-ажыының талазы-биле РФ-те бүрүн эргелиг төлээзи Олег Миронов байыр чедиргеннер. Аныяктар аразынга Тайбыҥның элчини деп тускай атты МГУ-нуҥ студентилери: Дарья Иванова, Роман Лукиных алганнар.

— Чээрби чүс чылда дайынчаа хөй болган. Ол ажыг дуржулгавыс бистерни тайбыҥ болгаш эп-сеткилдиг кылдыр чурттап өөренирин негеп турар. Кажан сагыш-сеткил тайбыҥ турда, өг-бүледе болгаш делегейде тайбыҥ делгерээр — деп, Кацуми Оцука чугаалааш, конференцияның киржикчилерин тайбыҥга ынак чорукту делегейниҥ шупту чүктеринге тарадыр элчиннер болурунче кыйгырган.

Ольга БУРУНЛЕ.

Москва хоорай.

Чазак Даргазының ажыл-албаны

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — КӨДЭЭНИҤ АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫ

Частыҥ чараш байырлалы – Март 8-тиҥ бүдүүзүнде, март 6-да, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарга сургакчылап чораан.

Чазак Даргазын бир-ле дугаарында Чөөн-Хемчик кожууннуҥ Теве-Хая сумузунуҥ девискээринге, чараштыр кылган сумунуҥ адрезиниҥ чанынга Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазының даргазы Анатолий Түлүш, Теве-Хая сумузунуҥ баштыҥы Сүрүҥ-оол Чүлдүм база суму чагыргазының даргазы Долаана Донгак олар уткуп алганнар. Тыва национал хептерин кедипкен чараш кыстар ак кадаан сунуп, сүттүг шайы-биле хүндүлээннер.

Сүт-Хөл кожуунга база чедер, үе-шак кызыы болганда, Шолбан Валерьевич дораан-на ажыл-агыйжы чугааже кирген. Теве-Хая сумузунуҥ баштыҥы Сүрүҥ-оол Чүлдүм сумунуҥ ажыл-амыдыралын допчулап таныштыргаш, теве-хаяжыларга бир берге, шиитпирлээр ужурлуг айтырыг – улуг оруктан ээпкеш, суурже кирер орукту 70 см бедиди, эде кылыр айтырыгны чогумчалыг шиитпирлеп бээрин дилээн. Орук суг оруунда турар болгаш доктаамал чайындылаар, сугга алзыр болганда, аргыжылгага шаптараазынныг, эде кылырын үе негеп келгенин ол тайылбырлаан. ТР-ниҥ орук-транспорт комплекизиниҥ болгаш харылзаа сайыды Олег Саая база ук орукка хамаарыштыр Чазак Даргазынга тайылбырны кылып, ону «Көдээ оруктарны хөгжүдери» деп тускай программаны таварыштыр кылып болур арга барын дыҥнаткан. Шолбан Валерьевич кичээнгейлиг дыҥнааш, Кызылга баргаш, тодаргай саналды киирерин сайытка дааскан.

(Уланчызы 2-ги арында).

КИЧЭЭНГЕЙДЕ — КӨДЭЭНИҢ АЖЫЛ-АМЫДЫРАЛЫ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Чазак Даргазы оон чоруткаш, суур чоогунда Виктор Монгуштуң брус-ыяштар, манзалар болгаш өске-даа тудуг материалдары дилдирер хуу пилорамазының ажылы-биле танышкан. Виктор Сагаан-оолович бедик аалчыларны уткуп алгаш, ажыл-агыйын таныштырып, кыска тайылбырны кылган. Ооң чугаазы-биле алырга, пилорама эрткен чылдың сентябрь айдан бээр ажылдап эгелээн, ында 22 кижи ажылдап турар. Олар Хөндергейге ыяшты боттары белеткеп алгаш, чагыг езугаар бажыңнарны, баняларны, гараждарны кылып, айда ортумаа-биле 7-8 муң рубльди ажылдап ап, бо хүннерге чедир Чадаанага, Суг-Аксынга 2 ийи каът бажыңнарны, 8х9 хемчээлдиг 6 бажыңнарны кылган. Виктор Сагаан-оолович тайылбырны кылбышаан, ханаларын үндүр белен кылдыр эптеп тургускан 8х9 хемчээлдиг ийи бажыңны база көргүзүп, бо хире бажыңның өртээ 160 муң хире рубль болур дээрге, Чазак Даргазы таарымчалыг өртек-тир деп, чугаалап турду. Тудуг материалдары – брус, манза дилдирип бээр кылдыр чон чагыгларны киирип турар, ынчалза-даа ыяш белеткеп алырынга бергелер таваржып турары-биле илчирбелиг трактор садып алырынга деткимче-дузадан көргүзерин Чазак Даргазындан Виктор Сагаан-оолович дилээн. Шолбан Валерьевич пилораманың ажылчыннары-биле ужуражып тура: «Үе берге-даа болза, аныяктар, хоочуннар каттыжып алгаш, чонга ажыктыг ажылды кылбышаан, боттарыңарга акша база ажылдап ап турар, кызымак, тура-соруктуг дур силер. Ажылды херек кырында кылып турар силер ышкаш ажылгыр-тудунгур кижилерге Чазак дузалаар апаар, ынчангаш чогуур документилерни белеткээш, дарый кириңер, трактор садып алырынга дузалаар бис» — деп чугаалааш, оларның хей-аъдын көдүрүп, чагыг-сүмезин бергеш, Сүт-Хөл кожуунче аъттаныпкан.

Элдеп чүве, Сүт-Хөл кожуунга бо чылын хар шуут чагбаан, довураа буртуңайнып чыдар чер болду. Кожууннуң девискээринге кирип кээривиске, Хемчик хемни кежир көвүрүг чанында кожуун чагыргазының чаа даргазы Орлан Монгуш, Төлээлекчилерниң тус чер хуралының даргазы Экер-оол Монгуш болгаш өске-даа удуртукчулар Чазак Даргазын уткуп турлар. Амыр-менди солушкан соонда база-ла дораан ажыл-агыйжы чугааже кирип, 1975 чылда-ла туткан, ам 34 чыл болган, бо хүннерде үрелиишкин байдалында турар көвүрүгнүң дугайында чугааны кылып, адаанче бадып, адаккы адагаштарын шинчилеп көрдүлер-даа. Көвүрүгнүң ийи адаккы адагаштары аргажок үрелип баксыраанын кожууннуң удуртукчулары, орук чериниң ажылдакчылары тайылбырлап турду. Оон узуну 129 метр көвүрүгнү Шолбан Валерьевич кожууннуң удуртукчулары-биле чадаг кылаштап кежип, ооң нийти байдалын шинчилеп көрдү. Көвүрүгнүң ындыкы талазы, шынап-ла, үрелип баксыраан, ойлуп дүжериниң кырында келген болду. Ынчангаш чүък машиналарын эрттирбейн турар, ол дугайын чолаачыларга медээлеп турар тускай демдекти база аскан. Көвүрүгнү кежип келген соонда ТР-ниң орук-транспорт комплекизиниң болгаш харылзаа сайыды Олег Саая көвүрүгнүң нийти байдалынга, ооң септелгезинге хамаарыштыр тодаргай тайылбырны Чазак Даргазынга кылып, бо чылын төлевилел-смета документилерин кылгаш, келир чылын чаа көвүрүгнү тудуп эгелээрин үе негеп келгенин дыңнаткан. Шолбан Валерьевич тайылбырны кичээнгейлиг дыңнааш, бо айтырыг талазы-биле Чазак деңнелинге тускай хуралды эрттирерин сайытка даасакан.

Чазак Даргазы көвүрүгден шимчеп үнгеш, Бора-Тайгаже углай хапкан. Шолбан Валерьевич суурга келгеш, «Хүнчүгеш» уруглар садының нийти байдалы, ажылы-биле танышкан. Бора-Тайга сумузунуң баштыңы Галина Сергелең база уруглар садының эргелекчизи Романа Ондар ажылын таныштырыгаш, 1954 чылда-ла туткан, бо чылын 55 харлаар уруглар садының оран-бажыңы эргижиреп, кырындан дамдылаар, ханалары ийленип кире берген, шалалары шаарарып, ыргайы бергенинден үрелиишкин байдалында турарын көргүзүп тайылбырлаарга, Чазак Даргазы кичээнгейге алыр, деткимче-дуза көргүзериниң аргаларын өөренип көөр болган.

Бора-Тайга сумузунуң чонунга кончуг ажыктыг чүүл – ыяш дилдирер пилораманы (ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының деткимчези-биле саткан) ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады, «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның даргазы В.В. Путинниң Тыва Республикада хөй-ниитиниң хүлээп алыышкын чериниң удуртукчузу Өнер Хүлер сумунуң чурттакчызы Владимир Хеймер-оолга дамчыдып бергени база бир өөрүнчүг чүүл болган.

Чазак Даргазы Бора-Тайгадан үнгеш, Кара-Чыраа сумузунда спортзал тудуунга келген. ТР-ниң тудуг, чуртталга база коммунал ажыл-агыйының сайыды Александр Гришеленок база тудугну тудуп турар «Еврострой» КХН-ниң чиңгине директору Людмила Ондар олар Шолбан Валерьевичини уткуп алгаш, тудугда нийти байдалды, кылдынып турар ажылды таныштырганнар. Чиңгине директор Людмила Ондарның тайылбырындан алырга, тудугда ниитизи-биле 30 кижи ажылдап турар, олардан 20 кижи — тус черниң чурттакчылары. Бо хүннерде колдуунда иштики ажылдары арткан болгаш июнь 1 – Уруглар камгалалының хүнүнде, ажыглалга киирерин планнап турарлар болду. Чазак Даргазы келген үеде безин тудугда ажыл кидин түлүк чоруп турду. Шолбан Валерьевич тудугжулар-биле ужуражып чугаалашкаш, оларның ажылын мактап, ам-даа холу дыңзыг ажылдаарын күзеп, спортзалдың иштики дериг-херекселдери – спортчу снарядтар, хүрежир хевистер болгаш өске-даа чүүлдер-биле дузалажырын аазааш, чоруптарынга белеткени бээрге, сумунуң ала-чайгаар-ла чыглып келген чону долганып кээп, сонуургаан айтырыгларын салып, чагаа-бижиктерин берип эгелээрге, олар-биле кыска ужуражылга эрттирер ужурга таварышкан. Сумунуң хоочун чурттакчызы Кара-оол Монгуш инвалид бичии оглу бергедеп аарый бээрге, Кызылда эмчилер-биле харылзажырының бергезин чугаалап, харылзаа салбырын тударының айтырыын өөренип көөрүн дилээн. Чазак Даргазы бо айтырыгны кичээнгейге алырын тудуг сайыды А.Гришеленокка даасакаш, аарып турар бичии оолду бодунуң машиназы-биле Кызылга чедирейн дээрге, чаа-ла бир хуу кижиниң машиназын чугаалашкаш чорудупкан болган. Шолбан Валерьевич кара-чырааажыларга бо берге үеде арага-дарыже сундукпайн, ажыл-амыдыралга кызымак, чүткүлдүг, тура-соруктуг болурун чагып, күзээшкиннерни кылгаш, ажыл-албанын уламчылап, Ишкин сумузунче үнүпкен.

Орукка чоруп олура, Ак хемни кежир көвүрүгге кээрге, Кызыл-Тайга суму чагыргазының даргазы Маадыр Ондар уткуп алгаш, чоннуң «аза көвүрүү» деп адай бергени көвүрүгнүң нийти байдалы-биле таныштырган. Маадыр Шойдааевичиниң тайылбырындан алырга, 1962 чылда-ла туткан көвүрүг үрелип баксыраанындан септээр безин аргажок апарган, машиналыг кежери онза айыылдыг болуп турар. Ак хем үерлей бергенде көвүрүгнү ажа бээр, ынчан тус черниң чолаачылары көвүрүгнү эки билир болгаш кежигни дужаап көрүп ап кежип турарын суму даргазы чугаалаарга, Чазак Даргазы чаа көвүрүг тударының айтырыын дарый шиитпирлээри чугула апарганын айыткаш, ТР-ниң орук-транспорт комплекизиниң болгаш харылзаа сайыды Олег Саяның тайылбырын дыңнаан. Олег Солун-оолович эрткен чылын Сүт-Хөл кожуунда көвүрүглерниң шуптузун шинчилеп көрүп, чурукка тырттырып алганын чугаалааш, көвүрүг тус черниң оруунга хамааржыр болганда, акшаландырары берге-даа болза, чаа көвүрүгнү тудар айтырыгны «Көдээ оруктарны хөгжүдери» деп тускай программаны база Көдээ ажыл-агый яамызын таварыштыр сүмележип тургаш шиитпирлеп болурун дыңнаткан. Шолбан Валерьевич сайыттың тайылбырын дыңнааш, Кызылга баргаш, бо айтырыг талазы-биле тускай хуралды Чазак Даргазының деңнелинге эрттирип, онза кичээнгейге алырын даасакан.

Кожуун төвү — Суг-Аксынга чон-биле ужуражылга-хуралдың шагы чоокшулап келгенин барымдаалааш, Чазак Даргазы Ишкин сумузунче сургакчылаашкындан дедир ээр ужурга таварышкан.

Чазак Даргазы Суг-Аксынга келгеш, ортумак школаның нийти байдалы-биле танышкан. Баштай тудуп эгелээш ара кагдынган школаның тудуун, оон амгы школаның класстарын башкылар-биле эргип көрген. Школаны 1995 чылда тудуп, ажыглалга киирген-даа болза, бо хүннерде 672 өөреникчилер шынар чок кылганындан шык, соңгаларының үстү, адаа, дээвиирлери тигленип эгелээн, үрелиишкин байдалында турар школада (3 аңгы черде) өөренип турарын Шолбан Валерьевич көргеш, түңнелди үндүрүп, айтырыгны шиитпирлээр аргаларын өөренип көөр болган.

Кожуун төвүнүң Культура бажыңынга болган Чазак Даргазы-биле ужуражылга-хуралга чон хөйү-биле чыглып, зал долдур олурупкан. Ужуражылга-хуралга ТР-ниң орук-транспорт комплекизиниң болгаш харылзаа сайыды Олег Саая, ТР-ниң өөредилге, эртем база аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы Уран-кыс Ондар, ТР-ниң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыдының оралакчызы Алдай-Мерген Ховалыг, ТР-ниң сайгарлыкчы чорук база туризм талазы-биле агентилелиниң директорунуң оралакчызы Дайынчы Ондар, Бай-Тайга кожууннуң чагыргазының даргазы Михаил Монгуш, Чөөн-Хемчик кожууннуң чагыргазының даргазы Анатолий Түлүш олар база киришкен.

Кожуун чагыргазының даргазы Орлан Монгуш сөс алгаш, кожууннуң бөгүнгү ажыл-амыдыралынга хамаарыштыр кыска дыңнадыгны кылган соонда, ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге, ооң иштинде көдээ ажыл-агыйга, үлетпүрге, сайгарлыкчы чорукка, ие-чаштың капиталынга, кадр айтырыгларынга, амгы политиктиг байдалга болгаш өске-даа чугула айтырыгларга хамаарыштыр делгереңгей чүве чугаалааш, ужуражылга-хуралдың киржикчилериниң салган айтырыгларынга тодаргай харыыны берген.

ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады Өнер Ондар сөс алгаш, депутат ажыл-чорудулгазынга, соңгукчуларның киирген чагыгларынга база республикада амгы политиктиг байдалга хамаарыштыр чүве чугаалаан.

Ужуражылга-хуралдың киржикчилери сөс ап чүве чугаалааш, кожуунга кээп, чоннуң ажыл-амыдыралы-биле таныжып, ажык чугааны кылып, арга-сүмезин кадып, деткимчени көргүзүп турары дээш Чазак Даргазы Ш.В. Кара-оолга четтиргенин илереткеннер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. В. Кара-оол Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл кожууннарже сургакчылааш, чурттакчы чоннуң ажыл-амыдыралы, ында оруктарның, көвүрүглерниң байдалы, тудугларның кайы хире чоруп турары-биле херек кырында таныжар, түңнелдерни үндүрер аргалыг болган.

Адыгжы СААЯ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

«ЧАА САЛГАЛДЫҢ» СТИПЕНДИЯЛАРЫН АЛГАН

Спортчу программаларның «Чаа салгал» ачы-дуза фондузу спортчу секцияларның тренерлеринге болгаш нийти билиг школаларының тренер-башкыларынга стипендияларының конкурузунуң тиилекчилерин илереткен. 2008 чылдың түңнелдери-биле ооң Тывадан тиилекчилери кылдыр үш тренерни чарлаан. Ол дээрге Кызыл хоорайның элээди уругларының спорт школазының тренерлери Сат-Көк Кенден (хүреш) болгаш Артыш Доржу (хостуг хүреш) болгаш Барлык ортумак школазының башкызы Саара Апын-оол болган.

ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилелиниң тайылбырлап турары-биле алырга, тус-тузунда 60 муң рубль стипендияны үш дугаар чыл тыпсып турар. Эрткен чылын Чечен-оол Монгуш (Атлантыга Олимпий оюннарының киржикчизи), Алим Ооржак (Барыын-Хемчик кожуундан тренер) бо стипендияларның эдилекчилери болган. Бо деткимче акшаларны тренерлерге кижизидикчилериниң спортка, ылаңгыя федералдыг округка, чуртка, а ол ышкаш делегей маргылдааларынга эки көргүскен түңнелдери дээш тыпсып турар.

Спортчу программаларның «Чаа салгал» ачы-дуза фондузунуң удуртукчузу – Россияның Чазааның Даргазының оралакчызы Сергей Иванов болур. 2006 чылда тургустунган бо фонд үш чыл иштинде чурттуң дыка хөй салым-чаяанныг тренерлерин бо тускай стипендия-биле деткип, шаңнап турар. Фондунуң кол сорулгазы өзүп орар салгалдың ортузунга кадык-чаагай амыдыралды күш-культураны болгаш спортту дамчыштыр нептередири болур.

ДЕМНЕЖИП, ДУЗАЛАЖЫЫЛЫҢАР

Хүндүлүг чонувус, чаңгыс черчурттугларым — Чыраа-Бажы сумузунуң чурттакчылары!

Силер бүгүден мөгейип дилээривис болза 2009 чылдың март 3-тен 4-че дүнезинде Чыраа-Бажы суурнуң «Новая» кудумчузунда чурттап турар аныяк өг-бүле Донгак Омак Багай-оолович биле Аяна Михайловна оларның бажыңы өрттенген. Омак Багай-оолович, Аяна Михайловна база чаш оглу Экер дириг артканнар. Аас-кежик!

«Өрттен артпас» деп үлегер домак бар болгай. Өрттү өжүреринге сумунуң баштыңы Н.О. Кара-Сал, чоок кожалары улуг дузаны көргүскен. Баштайгы материалдыг дузаны Чечек Бегзиевна Монгуш чедирген.

Хүндүлүг ха-дуңма, төрел чонувус! Айыыл-халапка таварышкан аныяк өг-бүле Омак Багай-оолович биле Аяна Михайловна Донгактарга материалдыг дуза көргүзерин сумунуң бүгү чонундан дилег кылып, кыйгырып тур бис. Эгиттинмес улуг когаралга, айыыл-халапка таварышкан аныяк өг-бүлени кээргеп, демнежип дузалажыылыңар деп база катап кыйгырдым.

Оолак КАРА-САЛ, сумунуң Төлээлекчилер хуралының депутады, күш-ажылдың хоочуну.

Чөөн-Хемчик кожуун.

ШЫН № 25 (17669) 2009 чылдың март 12

АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАГА НЕГЕЛДЕ БЕДИК

(Тываның кол приставы А.Д.Сарыглар-биле интервью)

Суд приставтарының Федералдыг албанының Тыва Республикада Эргелелиниң ажылдакчылары бир чыл иштинде федералдыг «Күүселде бүдүрүлгезиниң дугайында» хоойлунуң чаа редакциязының күш киргени-биле чаа байдалга, ооң негелделеринге дүүштүр ажылдаан. Февраль 12-де Эргелел 2008 чылда кылып чоруткан ажылын түңнеп, калбак коллегия хуралын эрттирген. Оон аңгыда Тываның кол суд приставы А.Д.Сарыглар Москвага Россияның суд приставтарының Федералдыг албанының февраль 18-тен 20-ге чедир болуп эрткен коллегия хуралынга киришкеш келген. Александр Дарыевичиге ужуражып, Эргелелдиң ажыл-ижин дугайында чугаалап бээрин дилээн мен.

— Суд приставтарының федералдыг албаны суд шиитпирлери болгаш өске-даа органнарның актыларын албадал-биле күүседир албан чери болгаш күүселде документилериниң күүселдезиниң дээштиин чедип алыр дээш хемчеглерни доктаамал ап чорудуп турар. Эргелелдиң ажыл-чорудулгазын негелде езугаар чогуур деңнелге организастаары-биле база чедерчетпестерни эдери-биле кол суд приставының киржилгези-биле эрткен чылда ниитизи-биле 4 коллегия хуралын, ай санында 13 база неделя санында 44 оперативтиг чөвүлел хуралдарны эрттирген бис.

Девискээр килдистериниң ажыл-чорудулгазы база Эргелелдиң специалистериниң доктаамал кичээнгейинде турар, оларга практиктиг болгаш методиктиг дузаны кадып, 2008 чылда 3 комплекстиг, 2 контрольдуг, 11 инспекция хыналдарын чоруткан. Оон аңгыда пландан дашкаар 5 хыналдаларны база чоруткан бис. Хыналдаларның түңнелин кол суд приставының киржилгези-биле сайгарып, девискээрлерниң килдис начальниктериниң дыңнадыгларын ап, илереттинген четпестерни чайладыры-биле хемчеглер алдынып турар.

2007 чылда ниитизи-биле күүселдеге 36487 күүселде бүдүрүлгези турган болза, 2008 чылда 49701 күүселде документилери кирип, чүъгүвүс элээн аартап улгаткан-даа бол, ап келген тодаргай хемчеглерниң түңнелинде ажылывыстың ниити көргүзүглериниң доктаамал бедип кел чыдарын демдеглээр апаар. Мурнунда чылдарга көөрде, эрткен чылын чаңгыс күүсекчи суд приставынга хамаарыштыр бир айда күүсекчи бүдүрүлгелерниң саны 61 четкен, а РФ-тиң Күш-ажыл яамызының доктаатканы-биле 22-24 күүселде бүдүрүлгези турар ужурлуг. Ындыг турбуже күүсекчи суд приставтарының күүсекчи хуудустарны күүсетпейн, ону дедир эгидери эвээжээн, херек кырында күүсеткен бүдүрүлгелери көвүдеп турар.

Күүсекчи суд приставының ажылының кол-ла сорулгазы — күүселде документилериниң негелдезин херек кырында күүседири азы болза тыртып алыкчыга акша-хөреңгини, этсепти дамчыдып бээри база күүселде документизи езугаар оон-даа өске хемчеглерни ап чорудары болур. Эрткен чылын ниитизи-биле күүселде бүдүрүлгелери езугаар 346 млн. 842 муң рубльди тырткан.

Үндүрүглер болгаш чыылдалар тыртары база бир албадал-биле төлеттирер берге хемчеглерниң бирээзи болуп турар, ындыг турбуже үндүрүглер болгаш чыылдаларны 65 млн. 500 рубльге чыыр турғаш, 72 миллион 700 муң рубльге чыып, чылдың планын 111 хууга күүсеткенивис ол.

Күүсекчи суд приставының дүрүм-хоойлу езугаар негелделерин тооп көрбээни дээш, эрге-дужаал ээлеп турар кижилерге база хамаатыларга 655 900 рубльге торгаалды онааган, ооң 567 500 рублин тырткан. Эрткен чылын суд приставтары боттарының шиитпирлээр эргелиг 888 административтиг чурум үрээшкининге хамаарыштыр 879 херекти оттурган. Киирген протоколдарга үндезилеп, административтиг кеземче онаары-биле судтуң көрген херектери 96 хуу болган.

Эрткен 2008 чылда Россияның суд приставтарының федералдыг албанының тургусканы планнаттынган база баш бурунгаар тодараттынган 34 көргүзүглерден чүгле чаңгыс чүүл күүсеттинмейн барган.

Россияның суд приставтарының Федералдыг албаны февраль 19-та эрткен 2008 чылда кылып чоруткан ажылын түңнеп, улуг хуралды эрттирген, аңаа девискээрлерде эргелелдерниң ажыл-чорудулгазын база түңнээн. Бистиң Эргелел 83 девискээрлер аразындан 7 дугаар черни ээлээнин көскү чедиишкин деп санап, демдеглеп, 2009 чылда мурнувуста салган сорулгаларны чогуур деңнелге күүседир дээш ажылывысты чорудуп эгелээн бис.

Эки көргүзүглерни чедип ап турар-даа болзувусса, күүсекчи суд приставтарының ажылында күүселде бүдүрүлгелеринге хамаарылгазы, күүселде бүдүрүлгелерин чылдагаан чокка чылдыраары, күүселде бүдүрүлгезиниң талаларынга доктаалдарны үезинде чорудуп бербези дээш, оон-даа өске чамдык четпестерни Эргелелдиң специалистери хыналдалар үезинде илередип турарын база айтыр апаар. Ындыг таварылгалар илереттинип турар девискээр килдистерин онза хыналдага алган бис, ийи кожууннуң улуг суд приставтарын халаан, бир девискээр килдизиниң начальниги — улуг суд приставынга, үш күүсекчи суд приставынга хамаарыштыр хемчегни алган, а үш күүсекчи суд приставын ажылдан үндүрген.

— Өрелиг улуска хамаарыштыр аңгы- аңгы хемчеглерни ап турар болгай силер, Александр Дарыевич, оларның даштыкыже үнерин хоруп турар хемчегге хамаарыштыр чугаалап бээр силер бе?

— Өрелиг кижиниң Россия Федерациязының девискээринден үнүп чоруурун түр када хоруур хемчегни күүсекчи суд приставтары доктаамал ажыглап турар апарганы суд шиитпирлерин херек кырында күүседиринге база бир дээштиг хемчеглерниң бирээзи болуп турар.

2008 чылда суд шиитпирлери езугаар ниитизи-биле 4 млн. 740 муң рубль өрелиг 78 хамаатыга хамаарыштыр оларның даштыкыже түр үнерин хораан доктаалдарны Россияның Кызыгаар албанынче чоргускан бис. Ооң түңнелинде 34 кижи эки тура-биле өрезин төлээн. Өрезин төлевейн, кызыгаар эртип бар чораан ийи кижи туттурган, олар өрезин база төлээн бооп турар.

— Суд шиитпирлериниң күүселдезин, өрелиг улустарны, оларның эт-хөреңгизин дилеп тывар ажылга хамаарыштыр база чүнү чугаалап болур силер, Александр Дарыевич?

— Өрелиг кижини болгаш ооң эт-хөреңгизин дилеп тывары күүселде бүдүрүлгезиниң база бир кол кезээ болур. Ол хемчег суд болгаш өске-даа органнарның актыларының херек кырында күүселдезин чедип алырынга улуг дузалыг болуп турар.

Дилеп тывар хемчеглерни ап чорутканының түңнелинде, оттуртунган херектер езугаар 25 млн. 189 муң рубльге өрелиг улустуң эт-хөреңгизин болгаш акша-төгериин тыпкан. Бо хүнде дилеп тывар ажылды күүсекчи суд приставтары иштики херектер органнары, Россияның Тыва Республикада Федералдыг миграция албанының болгаш өске-даа ведомстволар-биле кержэ, кады ажылдажылга дугайында дугуржулгалар база кады ажыл-хемчеглер езугаар чорудуп турар. Эрткен чылын күүсекчи суд приставтары күрүнениң автоинспекция ажылдакчылары-биле кады дилеп тып турар машиналарны дилээри-биле 10 рейдини чоруткан, КАИ ажылдакчыларының стационарлыг болгаш түр када постуларынга 41 дежурныйлаашкынны организастаан. Оон аңгыда күрүнениң автоорук хайгааралының ажылдакчылары-биле кады сайгарлыкчы ажыл кылып турар өрелиг улустарның автомашиналарын хынаары-биле 14 рейдини чоруткан. Ооң түңнелинде 2008 чылда ниитизи-биле 63 автотранспортту дилеп тыпкан.

Тыртып алыкчының негелделерин хандырарының база бир аргазы өрелиг кижиниң эт-хөреңгизин хавыргаш, ону сайгарылгаже киирери болур. Күүсекчи суд приставтары эрткен чылын 1362 күүселде бүдүрүлгези езугаар 163 млн. 403 муң рубльге 1353 эт-хөреңгини хавырган. 2007 чылда 79 млн. 589 муң рубльге 803 эт-хөреңгини хавырган турган.

2007 чылда 27 млн. 210 муң рубль түңге эт-хөреңгини сайгарары-биле дамчыдып берген турган болза, ону 12 млн. 176 муң рубльге сайгарган турган. 2008 чылда сайгарылгаже 122 млн. 185 муң рубльге эт-хөреңгини дамчыткан, ол эт-хөреңгини 60 млн. 564 муң рубльге чогуур организация сайгарган боор турар.

— Ол сайгарып, садып-саарып турар эт-хөреңгиниң даңзызын ону хереглээн улус кайыын көрүп ап болурул?

— Өрелиг улустуң эт-хөреңгизин сайгарар ажылды экижидер сорулга-биле Эргелелдиң өрелиг улустуң эт-хөреңгизин дилеп тывар болгаш сайгарар килдизиниң специалистери Эргелелдиң Интернет-сайтызында медээлерни берип, ону доктаамал чаартып турар.

— Күүсекчи суд приставтарындан аңгыда, ажыл-чорудулгазы судтарда тургустунган корум-чурум хандырар суд приставтары база бар болгай, оларның ажылының дугайында база чугаалап берип көрүңерем?

— Судтарда тургустунган корум-чурумну болгаш күүселде хемчеглериниң үезинде айыыл чок чорукту хандырары суд приставтарының албанының ажыл-чорудулгазының база бир кол угланыышкыны болур. Бо ажылдакчыларның ажыл-албаны шыңгыызы-биле тургустунган. Олар республикада судтарның камгалалын чүс хуу чорудуп турар. Эрткен чылдың дургузунда судьяларның болгаш суд киржикчилериниң айыыл чок чоруун хандырары-биле 68 367 чагыгны күүсеткен бис (2006 чылда-42195).

Судтарда тургустунган корум-чурум тудар суд приставтары Тыва Республиканың судтарынче албадал-биле эккээр ужурлуг 4972 хамаатыны, а күүсекчи суд приставының кыйгыртыышкынынче келбейн турган 19384 кижини эккелген. Оон аңгыда күүселде үезинде күүсекчи суд приставының айыыл чок чоруун камгалап, күүсекчи суд приставтары-биле кады 73 862 күүселде чорудулгазынга киришкен, 2007 чылда 36 386 күүселдеге киришкен турган. Бо ажылдакчыларның күш-шыдал, мораль-психологтуг белеткелинче онза кичээнгейни салып турар болгаш, судьяларның болгаш суд чорудулгазының киржикчилериниң база күүсекчи суд приставтарының мага-бодунга хора чедирер таварылгаларны болдурбайн турарын демдеглээр апаар. Оон аңгыда бо ажылдакчыларывыс республика, Россия, делегей чергелиг маргылдааларга киржип, доктаамал шаңналдыг черлерни ап турарын демдеглээр апаар.

Ажылывыстың база бир чарылбас кезээ хамаатыларның чагааларын болгаш дилеглери-биле ажылды ажыл-чорудулгавыста четпестерни эдеринге, тыртып алыкчының болгаш өрелиг кижиниң эргеажыын кызыгаарлай берген таварылгада, дарый хемчеглер алыр сорулга-биле кичээнгейде алган бис. 2008 чылда Эргелелче болгаш девискээр килдистеринде 144 бижимел дыңнадыглар келген база Эргелелдиң албан-дужаал ээлеп турар ажылдакчыларының доктаалдарынга, оларның олутпай байдалынга азы ажыл-чорудулгазынга хамаарыштыр 27 хомудал кирген. Оларның 5-инге хамаарыштыр чүүлдүг деп шиитпирни үндүрген болгаш буруулуг улуска тус-тузунда кеземчени онааган.

Оон ыңай Эргелелдиң ажылдакчыларының аразында эрге-дужаалын соора ажыглай бээр, хоойлу-дүрүм негелдези үрей бээр таварылгалар турбазы-биле кадрлар-биле ажыл болгаш айыыл чок чорук айтырыглары харыылап турар бөлүк контроль-хыналда бөлүү-биле кады хенертен хыналдаларны доктаамал чорудуп турар. Ажылдың ол хевири ниити ажыл-чорудулгага база дээштиг боор турар.

— Интервью бергениңер дээш четтирдим, ажыл-ижиңерге чедиишкиннерни күзедим.

Алдынай СААЯ.

Ыракки малчыннарда

ТУРА-СОРУКТУГ АЖЫЛДАП ТУРАРЛАР

Тываның барыын талазында Алтай база Моол-биле кызыгаарында турар, агаар-бойдузу шириин, дошкун болганындан Россияның Соңгу чүгүнге деңнеп каан, республиканың база бир бойдус чурумалдыг, мал-маган, аң-мең, балык-байлаң-биле байбайлак ораны – Мөген-Бүрен.

Ында эвилең-ээлдек, хүндүлээчел аажы-чаңныг, күш-ажылга, кадыг-бергеге дадыккан, ажылишчи, эрес-кежээ кижилер ажылдап-чурттап, «Мөген-Бүрен» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезиниң бурунгаар хөгжүүрүнге улуг үлүг-хуузун киирип турарлар. Ук бүдүрүлгениң малчыннары 2008 – Күске чылында багай эвес ажылдап, чылды эки көргүзүглерлиг дооскан-нар. Аныяктар мал ажылында адаиезиниң орнун солуп кирип, тура-соруктуг, бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар. Олардан эрткен чылын бедик көргүзүглерни чедип ап шылгарааннарга: Алена Ооржак, Светлана Салчак, Сылдыс-оол Конгаржап, Доржу Салчак, Оюн-оол Серээ хамааржыр. Ол ышкаш мал эмчизи Саяна Саяның, бригадир Владимир Серээниң ажылы макталдыг.

2009 чылдың кыштаглаашкынынга «Мөген-Бүрен» КУБ багай эвес белеткенген. Шээр малдың 46, сарлыктың 6, чылгының 1 коданнарында 21992 хойлар, 530 өшкүлер, 959 сарлыктар база 155 баш чылгы мал кыштаглаашкынче кирген. Малчын коданнарның одаар от, мал чеми-биле хандырылгазы чүгээр. Малчыннар тус черниң девискээринден сигенни кезип белеткээн, немей Каа-Хем кожуундан база сигенни садып алган бис. Эрткен чылын малчыннарның, ажылчыннарның шалың төлевиринде өрелерни төрүүр малга күрүнеден алган дотация акшазы-биле төлеп санаштывыс. Ол ышкаш малчыннарны далган-тараа, аъш-чем-биле багай эвес хандырдывыс.

Бо кыжын Мөген-Бүренниң девискээринге улуг хар чаап, шуурганнап турарындан берге байдалдарны тургузуп турар. Бистиң черге агаар-бойдустуң мынчаар «чаңнай» бээринге пат өөренген, аңаа удур туржуп шыдаар-ла болгаш мал-маган, малчыннар шыдажып, берге кышты эртип турар.

Ам удавас мал оолдаашкыны эгелээр. Малдың чаш төлүн ончаменди ажаап алыр, часкы бергедээшкиннерни эки эртип алыр сорулгаларны салып тур бис. Бүдүрүлгениң чедиишкиннеринге директор Өшкү-Саар Аракчааевна Ооржактың база көдээ ажыл-агыйталазы-биле тускай эртемниг специалистериниң киирип турар үлүг-хуузу улуг.

Улар-оол ИРГИТ, «Мөген-Бүрен» КУБ-туң кол зоотехниги, ТР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында информация-биле таныжарын хандырар дугайында

2008 чылдың декабрь 12 №728 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында информацияларны хамаатыларның болгаш организацияларның ажыглаарының эргелерин хандырар сорулга-биле база 2006 чылдың июль 27-де хүлээп алган №149-ФХ «Информация, информатизация болгаш информацияны камгалаар дугайында» Федералдыг хоойлуга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында ниити ажыглалдың информация системаларынга ыяап-ла чырыдар медээлерниң даңзызын бадылаар.

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга:

бо доктаал-биле бадылаан даңзы езугаар информациялар курлавырларын тургузар, дыңнадыры кызыгаарлыг информациялардан аңгыда, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында информацияларны хамаатыларга болгаш организацияларга дыңнадырын хандырар;

айыткан информация курлавырларын ниити ажыглалдың информация системаларынга, ооң иштинде Интернетке чогуур үезинде болгаш доктаамал чырыдыр;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазында көрдүрген өске-даа аргаларны ажыглап тургаш, хамаатыларга болгаш организацияларга доктаамал дыңнадыр.

3. Тыва Республиканың Чазааның ажылччорудулгазының дугайында медээлер-биле таныжарын хандырар бо доктаалдың 2 пунктузунда айыткан хемчеглерниң күүселдезин хандырарын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязынга дагзыр.

4. Бо доктаал-биле бадылаттынган хемчеглерниң акшаландырыышкынын Тыва Республиканың бюджединиң, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга ажыглаары-биле көрдүнген агар саннарның хөреңгилери-биле боттандырар, Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың октябрь 5-те хүлээп алган №1170 доктаалы-биле бадылаан «2007-2008 чылдарда Тыва Республиканың информатизациязы» тускай сорулгалыг программаның база Тыва Республиканың Чазааның 2002 чылдың январь 28 хүлээп алганы №65 доктаалы-биле бадылаан «Электроннуг Россия» (2002-2010 чылдар) деп тускай сорулгалыг программаның акша-хөреңгизи-биле акшаландырарын доктаадыр.

5. Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылга органнарынга бо доктаалды езугаар бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында информацияларны хамаатыларга болгаш организацияларга дыңнадыр хемчеглерни алырын сүмелээр.

6. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

7. Бо доктаалдың күүселдезин хынаарын Тыва Республиканың Чазак Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелеинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш.ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың декабрь 12-де №728 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында информация системаларынга ыяап-ла чырыдар медээлерниң ДАҢЗЫЗЫ

I. Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер

1. Тыва Республиканың Конституция хоойлулары, Тыва Республиканың хоойлулары, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чарлыктары болгаш Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазының эрге-хоойлу үндезиннерин тургузар өске-даа нормативтиг эрге-хоойлу актылары, ооң иштинде:

Тыва Республиканың Чазааның Регламентизи;

Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының дугайында Дүрүм.

2. Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг эрге-хоойлу болгаш өске-даа актылары, ооң иштинде:

Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында;

Тыва Республиканың Чазааның нормативтиг эрге-хоойлу актыларын күш чок болдурар дугайында.

3. Тыва Республиканың Чазааның актыларын күш чок болдурар дугайында суд шиитпирлериниң дугайында медээлер.

4. Тыва Республиканың Чазааның тургусканы координация болгаш чөвүлээр органнарның ажыл-чорудулгазының, сорулгаларының, составының дугайында медээлер.

5. Тыва Республиканың Чазааның хүлээп алган республиканың тускай сорулгалыг программаларының дугайында ниити медээлер (аттары, кол сорулгалары, чагыкчылары, кол күүседикчилери, акшаландырыышкынның хемчээли, хуусаалары, күүселдезиниң түңнелдери).

6. Тыва Республиканың Чазааның хоойлу төлевилелдерин кылыр ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер:

Тыва Республиканың Чазааның хоойлу төлевилели кылыр ажыл-чорудулгазының планнары;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынче доктааттынган хуусаада Тыва Республиканың чоруткан Тыва Республиканың хоойлуларының төлевилелдери;

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарынга көөр хоойлулар төлевилелдеринге Тыва Республиканың Чазааның албан езузу-биле саналдары;

хоойлу төлевилелдеринге эдилгелер.

7. Тыва Республиканың Чазааның ажыл-чорудулгазының программаларының болгаш планнарының дугайында медээлер.

8. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазак кежигүннериниң, ол ышкаш Чазак делегацияларының ыңай-бээр чораан албан езузунуң болгаш ажылчын ажыл-херээниң дугайында медээлер.

9. Тыва Республиканың Чазааның Бажыңынга эрттирген хемчеглер (хуралдар, чөвүлел хуралдар, ужуражылгалар, парлалга конференциялары, семинарлар, брифингилер. «төгерик столдар») болгаш Тыва Республиканың Чазааның хүн бүрү ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер.

10. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазааның кежигүннериниң албан езузу-биле кылган саналдарының болгаш медеглелдериниң сөзүглелдери.

11. Тыва Республиканың Чазааның хуралының чугаалажыр хүн айтырыглары, ол ышкаш Тыва Республиканың Чазааның хуралынга материалдарның болгаш ооң түңнелдериниң дугайында медээлер.

12. Тыва Республиканың Чазааның хуралдарынга хүлээп алган шиитпирлерниң дугайында болгаш оларның күүселдезиниң дугайында медээлер.

13. Тыва Республиканың Чазааның Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнары, хөй-ниити каттыжыышкыннары, политиктиг партиялар, профэвилелдери болгаш өске-даа организациялар-биле, ооң иштинде делегей организациялары-биле кады ажылдажылга дугайында медээлер.

14. Россия Федерациязының Чазааның чөпшээрели-биле Тыва Республиканың Чазааның делегей организациялары-биле чарган дугуржулгаларының (ат салган) сөзүглелдери болгаш даңзылары.

15. Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң болгаш Тыва Республиканың республика бюджединиң күүселдезиниң кол көргүзүглериниң дугайында медээлер.

16. Тыва Республиканың Чазаанга хамаатыларның болгаш организацияларның чагаа-бижиктериниң допчулалы, ындыг чагаа-бижиктерни сайгарып көргениниң түңнелдериниң дугайында болгаш алган хемчеглериниң дугайында ниитилештирген медээлер.

17. Тыва Республиканың Чазааның Аппарадында күрүнениң хамаатылбаның дугайында медээлер:

Тыва Республиканың Чазак Аппарадында күрүнениң хамаатылбанынга ажылга кирериниң чуруму;

Тыва Республиканвың Чазак Аппарадында күрүнениң хамаатылбаның күрүнениң хамаатылостуг албан-дужаалын ээлээр кандидаттарның квалификация негелделери;

Тыва Республиканың Чазак Аппарадында күрүнениң хамаатылбаның күрүнениң хамаатылостуг албан-дужаалдарының даңзызы;

Тыва Республиканың Чазак Аппарадында күрүнениң хамаатылбаның күрүнениң хамаатылостуг албан-дужаалдарын ээлээриниң негелделери болгаш конкурстарның түңнелдери;

Тыва Республиканың Чазак Аппарадында күрүнениң хамаатылбаның күрүнениң хамаатылостуг албан-дужаалдарын ээлээр күзелдиг кандидаттарның документилерин хүлээп алырының хуусаазының болгаш үезиниң, чериниң дугайында медээлер, ол ышкаш конкурстуң үндезининиң дугайында делгереңгей информация дугайында медээлер.

18. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының болгаш Тыва Республиканың Чазааның кежигүннериниң, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчуларының, Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчузунуң оралакчыларының, Тыва Республиканың Чазак Аппарадының структура салбырларының удуртукчуларының, ол ышкаш Тыва Республиканың Чазааның чанында тургустунган организацияларның болгаш органнарның дугайында медээлер (фамилиязы, ады, адазының ады, айыткан кижилер-биле дугурушкаш, допчу намдарын бээр).

19. Тыва Республиканың Чазак Аппарадының структура салбырларының, Тыва Республиканың Чазааның чанында тургустунган организацияларның болгаш органнарның сорулгаларының болгаш ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер.

20. Тыва Республиканың Чазак Аппарадының хамаатыларның чагаалары, билдириишкиннери-биле ажылдаар салбырының ажылдаар хүн чурумунуң, телефоннарының, адрес реквизитериниң дугайында (почта адрези, электроннуг почтазының адрези болгаш өске-даа) медээлер.

II.Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының дугайында медээлер

21. Тыва Республиканың Конституция хоойлулары, Тыва Республиканың хоойлулары, Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чарлыктары, Тыва Республиканың Чазааның актылары болгаш Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазының адырын таарыштырар база Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында организацияларының сорулгаларын, ажыл-чорудулгазын, эргелерин, хүлээлгелерин тодарадыр өске-даа нормативтиг эрге-хоойлулар актылары.

22. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының (доктаалдар, дужаалдар, айтыышкыннар, дүрүмнер, инструкциялар болгаш оон-даа өске) актылары, ооң иштинде:

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының актыларынга өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер дугайында;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының актыларының күжүн чидирген дугайында.

23. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының актыларын күш чок болдурган дугайында судтар шиитпирлериниң дугайында медээлер.

24. Россия Федерациязының хоойлужудулгазы тургускан таварылгада Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының нормативтиг эрге-хоойлу актыларын Тыва Республиканың Юстиция яамызының күрүне бүрүткелиниң дугайында медээлер.

25. Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле тодараткан хамаатыларның эргелерин, хосталгаларын болгаш хоойлуларда айыткан сонуургалдарын боттандырарын хандырар талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында организацияларының ажыл-чорудулгазының чуруму.

26. Чагыкчызы азы күүседикчизи болуп турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының тускай сорулгалыг программаларны күүседип турарының дугайында медээлер.

27. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының удуртукчуларының болгаш албан делегацияларының ыңай-бээр чораан албан езузунуң болгаш ажылчын ажыл-херээниң дугайында медээлер.

28. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарның организастааны албанның хемчеглериниң дугайында медээлер (хуралдар, ужуражылгалар, брифингилер, «төгерик столдар» болгаш өске-даа).

29. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының удуртукчуларының, удуртукчуларының оралакчыларының албан езузу-биле берген саналдарының болгаш медеглелдериниң сөзүглели.

30. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының организациялар-биле чарган хамаатылэрге-хоойлу характерлиг керээлериниң даңзызы болгаш чугула негелделери.

31. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының боттандырарынга киржип турар делегей чергелиг керээлерниң, дугуржулгаларның дугайында медээлер.

32. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылдап кылганы Тыва Республиканың хоойлуларының, республиканың тускай сорулгалыг программаларының болгаш концепцияларының дугайында медээлер.

33. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының ажыл-чорудулгазының дугайында аналитиктиг илеткелдер болгаш информация характерлиг допчулалдары.

34. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында организацияларының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагыргазының органнары, хөй-ниити каттыжыышкынннары, политиктиг партиялар, профессионал эвилелдери болгаш өске-даа организациялар-биле, ооң иштинде даштыкы организациялар-биле харылзаалар дугайында медээлер.

35. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органынга кирген хамаатыларның болгаш организацияларның чагаа-бижиктериниң допчулалдары, ындыг чагаа-бижиктери сайгарып көргениниң түңнелдериниң дугайында болгаш алган хемчеглериниң дугайында ниитилештирген информация.

36. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының эргелелинде кирип турар адырда байдалдың, ооң кол көргүзүглериниң, хөгжүлдезиниң дугайында медээлер.

37. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының база оларның чагыргазында организацияларының шиитпирлээр эргелиг айтырыгларынга дүүштүр белеткээн баш удур санаашкыннары.

38.Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр орган-

нарының болгаш оларның чагыргазында албан черлериниң эрттирип турар ажык конкурстарының, аукционнарының, тендерлериниң, экспертизаларының болгаш өске-даа хемчеглериниң дугайында медээлер, ооң иштинде:

оларны эрттирериниң негелделери;

оларга киржир кижилерниң болгаш юридиктиг албан черлериниң чуруму;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында албан черлериниң кѳрүне хереглелдеринге (ажылдарны кылырының, ачы-дуза чедирериниң) херек бараанарны чедирер талазы-биле оларның тургусканы конкурстарны эрттирер комиссияларның составы;

конкурс комиссияларының хуралдарының протоколдары;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында албан черлериниң хүлээп алган шиитпирлеринге хомудаарының чуруму.

2005 чылдың июль 21-де №94-ФХ «Кѳрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелдерге ачы-дуза чедирериниң бараанар хандырарының, ажылдар кылырының чагыгларын тургузарының дугайында» Федералдыг хоойлунуң 21 чүүлүнүң 3 кезээ болгаш 33 чүүлүнүң 4 кезээнге дүүштүр тургускан ажык конкурсту болгаш аукционну эрттирер дугайында дыңнадыгда киирген медээлерниң даңзызы.

39. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының болгаш ооң девискээр органнарының Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга, ооң иштинде Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга дүүштүр сайгарып кѳѳрү-биле хүлээп ап турар билдириишкиннериниң хевирлери.

40. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында албан черлериниң башкарылгазында туруп турар ниити ажыглалдың болгаш банкылар сан-чурагайларының информация системаларының даңзызы, ол ышкаш хамаатыларга болгаш организацияларга берип турар ачы-дуза болгаш информация курлавырларының даңзызы.

41. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органының федералдыг бюджеттиң күүселдезиниң дугайында медээлери.

42. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының киржилгези-биле боттандырып турар даштыкы техниктиг дузаның төлевилелдеринге үндүрген чарыгдалдарның дугайында медээлер.

43. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында албан черлериниң боттарының эрге-хүлээлгелеринге дүүштүр эрттирген хыналдаларының түңнелдериниң, ол ышкаш бо органнарга болгаш организацияларга эрттирген хыналдаларның дугайында медээлер.

44. Онза болуушкуннардан чурттакчы чонну база девискээрлерни камгалаарының байдалының болгаш оларның айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле ап чоруткан хемчеглер дугайында, онза болуушкуннарның үнүп келирин баш бурунгаар тодараткан дугайында, олардан чурттакчы чонну камгалаарының аргаларын база хемчеглериниң дугайында медээлер, ол ышкаш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазынга дүүштүр Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарынга, хамаатыларга база организацияларга өске-даа медээлер.

45. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органында кѳрүнениң хамааты албанының дугайында медээлер:

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органында кѳрүнениң хамааты албанынга хамаатыларның кирериниң чуруму;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органында кѳрүнениң хамааты албанының кѳрүнениң хамааты хостуг албан-дужаалдарның даңзызы;

Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органында кѳрүнениң хамааты албанының кѳрүнениң хамааты хостуг албан-дужаалдарын ээлээринге конкурстарның негелделери болгаш түңнелдери;

күүсекчи эрге-чагырга органында кѳрүнениң хамааты албанының хостуг албан-дужаалдарынга кандидаттарның документилерин хүлээп алырының хуусаазының, уешагының, чериниң дугайында медээлер.

46. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң структура салбырларының, девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында организацияларының удуртукчуларының дугайында (фамилиязы, ады, адазының ады болгаш айыткан кижилерниң чөпшээрели-биле допчу намдарын бээр) медээлер.

47. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының тургузуунуң, ооң структура салбырларының сорулгаларының болгаш кылыр ажылының, Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң структура салбырларының, девискээр органнарының болгаш оларның чагыргазында организацияларының телефоннарының, адрес реквизиттериниң дугайында (почта адрези, электроннуг почтаның адрези болгаш өске-даа) медээлер.

48. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының чагыргазында турар органның, организацияларының дугайында (организацияларның даңзызы, оларның почта болгаш юридиктиг адрестери, телефоннары, тургустунганының, эде организастаанының, дүжүргениниң, ажыл-чорудулгазының кол кѳргүзүглериниң дугайында) медээлер.

49. Чоннуң чагаалары, билдириишкиннери-биле ажылдап турар Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының, ооң девискээр органнарының, оларның чагыргазында организацияларның, салбырларның ажылдаар хүн чурумунуң, телефоннарының болгаш адрестериниң реквизиттериниң (почта адрези, электроннуг почтаның адрези болгаш өске-даа) дугайында медээлер.

Тайылбыр: Бо даңзыда кѳрдүнген нормативтиг эрге-хоойлу актыларын оларны албан езузу-биле парлаар дугайында айыткан медээ-биле ниити ажыглалдың информация системазынга парлаар.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

«Долгандыр турар хүрээлелди камгалаар дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 5-те чөпшээрээн деп кѳрген

1 чүүл

2003 чылдың ноябрь 27-де № 417 УХ-I «Долгандыр турар хүрээлелди камгалаар дугайында» («Тувинская правда», 2004 чылдың февраль 20-де, апрель 13-те, декабрь 31-де; 2007 чылдың август 2-де; «Шын», 2004 чылдың февраль 18-те, апрель 14-те; 2007 чылдың август 21-де) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 5-ки чүүлде:

а) 1-ги кезээниң үшкү абзазын ап кааптар;

б) 2-ги кезээнде:

бешки абзацта «ажылдап кылыры» деп сөстерниң соонга «,бадылаары» деп сөсту немээр;

тоску абзацта «экономика талазы-биле үнелели» деп сөстерни «экономика талазы-биле үнелелин чорударын организастаары» деп сөстер-биле солуур;

2) 38-ки чүүлде «тургузуп» деп сөсту ап кааптар, «сугларның суг-ажыл-агый балансызын хандырарынга болгаш камналгалыг ажыглаарынга, камгалаарынга» деп сөстерни «суг объектилерин камгалаарынга» деп сөстер-биле солуур;

3) 56-гы чүүлдүң 2-ги кезээнде «Россия Федерациязының Чазаа» деп сөстерни «Россия Федерациязының Чазааның күүсекчи эрге-чагыргазының төлээлеттирген федералдыг органы» деп сөстер-биле солуур.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1113 УХ-II
2009 чылдың февраль 5.

«Тыва Республиканың кѳрүне эрге-чагыргазының органнарының суг хамаарылгаларынга таарыштырылгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң чамдык дүрүмнерин күжүн чидирген деп санаар дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 5-те чөпшээрээн деп кѳрген

1 чүүл

2007 чылдың июль 23-те № 140 УХ-II «Тыва Республиканың кѳрүне эрге-чагыргазының органнарының суг хамаарылгаларынга таарыштырылгазының дугайында» («Тувинская правда», 2007 чылдың август 2-де, ноябрь 24-те; «Шын», 2007 чылдың август 9-та, ноябрь 27-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 13-кү чүүлүнүң 2-ги кезээн, 14-кү чүүлүнүң 2-ги болгаш 3-кү кезектерин күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1115 УХ-II
2009 чылдың февраль 12.

«Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң хѳгжүлдезиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 3-те чөпшээрээн деп кѳрген

1 чүүл

2008 чылдың июль 7-де № 795 УХ-II «Тыва Республикада биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чоруктуң хѳгжүлдезиниң дугайында» («Тувинская правда», 2008 чылдың август 28-те; «Шын», 2008 чылдың август 28-те) Тыва Республиканың Хоойлузунга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) 4-кү чүүлдүң 1-ги кезээниң 12-ги пунктузунда садып алыр эрге-биле (лизинг)» деп сөстерни ап кааптар;

2) 12-ги чүүлдүң 1-ги кезээнде «федералдыг,» деп сөсту ап кааптар;

3) 12-ги чүүлдүң 3-кү кезээниң бирги абзазында «федералдыг,» деп сөсту ап кааптар;

4) 12-ги чүүлдүң 3-кү кезээниң ийиги абзазында «федералдыг,» деп сөсту ап кааптар;

5) 14-кү чүүлдүң 2-ги кезээнде «күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарының,» деп сөстерни ап кааптар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткенде күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1121 УХ-II
2009 чылдың февраль 12.

«Тыва Республикада бараан бүдүрүкчүлеринге кѳрүне деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 6 чүүлүнге өскерилгелер киирер дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 3-те чөпшээрээн деп кѳрген

1 чүүл

2005 чылдың декабрь 28-те № 1493 УХ-I «Тыва Республикада бараан бүдүрүкчүлеринге кѳрүне деткимчезиниң хемчеглериниң дугайында» («Тувинская правда», 2005 чылдың декабрь 30-де; 2007 чылдың июнь 23-те; «Шын», 2007 чылдың июль 3-те) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 6-гы чүүлүн дараазында эдилге-биле бижиир:

«6 чүүл. Тыва Республиканың кѳрүне хереглелдеринге продукция дужаары-биле чагыгларны киирери

Тыва Республиканың кѳрүне хереглелдеринге продукция дужаары-биле чагыгларны киирерин федералдыг хоойлужудулга-биле доктааткан, чагыглар киирериниң чаңгыс аай чурумунга дүүштүр боттандырар.».

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1134 УХ-II
2009 чылдың февраль 12.

«Чамдык категорияларның хамаатыларынга Тыва Республиканың чуртталга бажыңнарының фондузундан чуртталга бажыңнарын социал хөлезилел керээлерин езугаар бээриниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 3 чүүлүнүң 1 кезээниң 3 болгаш 5 пунктуларын күжүн чидирген деп санаар дугайында»

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың декабрь 24-те хүлээп алган
Төлээлекчилер палатазы 2009 чылдың февраль 5-те чөпшээрээн деп кѳрген

1 чүүл

2006 чылдың февраль 17-де № 1680 УХ-I «Чамдык категорияларның хамаатыларынга Тыва Республиканың чуртталга бажыңнарының фондузундан чуртталга бажыңнарын социал хөлезилел керээлерин езугаар бээриниң дугайында» («Тувинская правда», 2006 чылдың март 2-де) Тыва Республиканың Хоойлузунуң 3-кү чүүлүнүң 1-ги кезээниң 3-кү болгаш 5-ки пунктуларын күжүн чидирген деп санаар.

2 чүүл

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
№ 1137 УХ-II
2009 чылдың февраль 12.

Бүрүткел эргелелинде

ЭРГЕЛЕРНИ КҮРҮНЕДЕН БҮРҮТКЕДИРИНИҢ АЙТЫРЫГЛАРЫ

2006 чылдың июнь 30-де «Шимчевес өнчүнүң чамдык объектилеринге хамаатыларның эргелерин бөдүүнчүткен чурум езугаар долдурар айтырыглар талазы-биле Россия Федерациязының чамдык хоойлужудулга актыларынга өскерилгелерни киирериниң дугайында» № 93-ФЗ Федералдыг хоойлу, чонда «Дача келдерели» деп адааны хоойлу 2006 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп күштүг болуп кирген.

Айыттынган хоойлуну боттандырары-биле Федералдыг Бүрүткел албанының (моон ыңай — ФБА дээн) ТР талазы-биле Эргелели 2006 чылдың сентябрь 1-ден 2009 чылдың февраль 28-ке чедир үеде шимчевес өнчүге 3329 эргелерни бүрүткээн, шимчевес өнчүнүң 21 объектилеринге эргелерни бүрүткээринден ойталаан.

Хоойлу дараазында объектилерге хамаатыларның эргелерин долдурар чорудулганы элээн бөдүүнчүдер:

— РФ-тиң Чер кодекизиниң күжү кирееринге чедир, азы 2001 чылдың октябрь 30-ге чедир, хамаатыларга хууда дузалал, дача ажыл-агыйын тударынга, огород, сад ажылынга, хууда гараж азы чурттаалга тудуун чорударынга берген чер участоктарынга.

Хамаатының өнчү эргезин бүрүткедиринге үндезин – күрүне эрге-чагыргазының бүрүн эргелиг оранының бергени ол хамаатыга ук чер участогун бергениниң дугайында күрүне эрге-чагыргазының үндүрген актызы азы тус черниң бот-башкарылга органының үндүргени, ук чер участогунга хамаатының эргезиниң дугайында актызы (херечилели) болур: ук чер участогунга хамаатының эргезиниң дугайында ажыл-агыйжы дептерден, тус чер бот-башкарылга органының бергени ушта бижилгези (бир эвес ол чер участогун аңаа хууда дузалал ажыл-агыйын чорударынга берген таварылгада); ук чер участогунга хамаатының эргезин шынзыдып турар азы доктаадып турар өске-даа документизи болур;

— тудуп турар азы туткан шимчевес өнчү объектилеринге, бир эвес ындыг объектини тударынга азы эде чаартырынга Россия Федерациязының хоойлужудулгазынга дүүштүр тудуг чорударынга чөпшээрел бээри негеттинмейн турар болза (мында чугаа, бир-ле дугаарында, дача бажыңчыгаштарының болгаш хууда гараждарның дугайында чоруп турар). Бо таварылгада хамаатының бодунуң эргезин бүрүткедип алырынга үндезин болган документизи — шимчевес өнчү объектизиниң дугайында хамаатының бодунуң долдурганы декларация болур;

— хууда тудуг тударынга көрдүнген чер участогунга тургускан азы тургузуп турар, чок болза чурттакчылыг черниң кызыгаарында турар болгаш хууда чурттаалга тудуун чорударынга тургустунган азы тургузуп турар (бажың чоогунда чер участогунда) хууда чурттаалга тудуунуң объектизинге. ***2010 чылдың январь 1-ге чедир хууда чурттаалга тудуунуң объектизиниң кадастр паспорту болза хууда чурттаалга тудуунуң объектизин айыткан чер участогунга тургусканының барымдаазын бадыткап турар болгаш ооң тайылбырын киирген, эргени күрүнеден бүрүткедиринге эргежок чугула чаңгыс документ ол турган.*** *Мындыг таварылгада 2010 чылдың январь 1-ниң соонда хамааты кижи эргезин күрүнеден бүрүткедиринге хууда чурттаалга тудуунуң объектизиниң кадастр паспортун база ындыг объектини ажыглалга кииреринге тус чер бот-башкарылга органының чөпшээрелин киирер. Бир эвес чедир туттунмаан тудуг объектизинге эргени бүрүткедип турар таварылгада, хамааты кижи чедир туттунмаан объектиниң кадастр паспортун болгаш тудуг чорударынга чөпшээрелди киирер.*

Бөдүүнчүткен чурум езугаар чер участоктарынга эргелерни долдурарынга документилерни белеткеп турар үеде хамаатыларның кол чарыгдалдары (эпчок байдалдары) чер тургузуунуң ажылдарын чорудары-биле холбашкан болур. Чер тургузуунуң ажылдарынга эң улуг өртектерин тургузар эргени болгаш бодунуң бюджетериниң күсели-биле ол хемчеглерни акшаландырарын безин девискээрде эрге-чагыргага берген. Ынчалдыр Хоойлунуң 11-ги чүүлү езугаар хууда дузалал, дача ажыл-агыйын чорударынга, огород, сад ажылдарынга, хууда гараж азы чурттаалга тудуун тударынга көрдүнген чер участоктарынга хамаарыштыр девискээрниң чер тургузуун чорудар талазы-биле ажылдарга эң улуг өртектерни (тарифтерни, ставкаларны дээш, оон-даа өскезин) 2010 чылдың январь 1-ге чедир үеде Россия Федерациязының субъектилери доктаадып болур. Тыва Республиканың девискээринге чер участоктарының аразын демдеглээринге эң улуг өртектерни Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың декабрь 29-та № 1472 доктаалы-биле тургускан:

1) хууда чурттаалга тудуун чорударынга (тус чер бот-башкарылга органнарының тургускан чер участоктарының эң улуг хемчээлиниң кызыгаарында) — 1500 рубль;

2) дача ажыл-агыйын чорударынга, огород болгаш сад ажылынга (1500 дөрбелчин метр шөлдүг), хууда дузалал ажыл-агыйын чорударынга (1 га чедир шөлдүг) — 1500 рубль;

3) хууда гараж тудуун чорударынга – 1000 рубль;

4) хууда дузалал ажыл-агыйын чорударынга (шөлде ниити шөлү 11 гектарга чедир чер участогу) – 5000 рубль.

Херек кырында алгаш көөрге, чер участоктарының аразын демдеглээринге ындыг өртектер республиканың хамаатыларынга хөй кезиинге безин улуг боop турар. Оон аңгыда чер тургузуунуң ажылдарын чорудуп турар организациялар чүгле Кызыл хоорайда турар, а республиканың кожууннарының чурттакчылары ажылдарны чорударынга чер тургузуунуң специалистерин чалаар ужурлуг апарып турар, ол бүгү хамаатыларның талазындан немелде акша чарыгдалдарны чорударын негеп турар.

Бир эвес хамааты чер участогунга эргезин доктаадып турар документиде айыткан шөлге чөпшээрежип турар база ооң чер участогун тодаргай хемчээр аргазы чок (азы күзевейн турар) болза, өнчү эргезин күрүнеден бүрүткедиринге ындыг чер участогунга хамаарыштыр ооң шөлүн тодарадыр сорулга-биле кадастр ажылдарын (чер участогун аңгылаарын) чорудары албан эвес. Ындыг-даа болза бо таварылгада ол чер участоктарында турар оран-бажыңнарга, тудугларга өнчү эргезин долдуруп турда, сөөлүнде берге айтырыглар тургустунуп кээп болур. Чижээ, эргезин 24 дөрбелчин метр чер участогунга бүрүткээн, сөөлүнде хамааты оран-бажыңга, тудугга эргезин бүрүткедип тура, шимчевес өнчүнүң техниктиг тайылбырын киирген документ кылдыр нииты шөлү 25,6 дөрбелчин метр оран-бажыңның, тудугнуң кадастр паспортун көргүзер. Мындыг таварылгада, бир эвес айыттынган чөрүлдешкек чүүлдер чайлаттынмаанда, бүрүткеп турар орган оран-бажыңга, тудугга эргени күрүнеден бүрүткээринге ойталап болур.

Бөдүүнчүткен чурум езугаар шимчевес өнчүге эргени күрүнеден бүрүткедиринге шаптыктап турар эң билдингир чылдагааннар болза:

күрүне бүрүткелин чорударынга эргежок документилери чок боop турар. Чижээ, чер участогунга өнчү эргезин бүрүткээринге эргезин доктаадып турар документ кылдыр хамаатыларның хөй кезии хууда чурттаалга бажыңны тудуп үндүреринге чер участогун доктаамал (хуусаа чок) ажыглалга бергениниң дугайында чаңгыс аай керээлерни киирип турар. Маңаа демдеглеп каары болза айыттынган керээ, тудуг тударынга чер участогун аңгылап бергенин бадыткап турар документ эвес, а аңгылап берген чер участогунга чурттаалга бажыңын тударынга чөпшээрел документизи (тудуг тударынга чөпшээрелге дөмей) боop турар. Кажан тус черниң бот-башкарылга органнары хамаатыларга РФ-тиң Чер кодекизи күштүг болуп кирееринге чедир эвес, а күштүг болуп кирген соонда алган чер участоктарынга ажыл-агый дептерден ушта бижилгелерни берип турган, чок болза **Хоойлуда көрдүнгени-биле хууда дузалал ажыл-агый чорударынга эвес,** а, чижээ, чурттаалга тудуун чорударынга, тудуп каан чурттаалга бажыңынга көрдүнген дээш, оон-даа өске чер участоктарынга ажыл-агый дептеринден ушта бижилгени берип турган таварылгалар турган. Бо таварылгада чер участогун бээрин РФ-тиң Чер кодекизи-биле доктааткан чурум езугаар чорудар, ынаар оон аңгыда хамаатыларга болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринге тодаргай эр елер база баш удур салдынган негелделер езугаар, азы болза бөдүүнчүтпээн чурум езугаар берген чер участоктарының дугайында информацияны баш удур парладыр чорудулга кирип турар.

Эргезин доктаадып турар документиде база шимчевес өнчү объектизиниң кадастр паспортунда айыткан шимчевес өнчү объектизиниң адрезинде, шөлүнде чөрүлдээлер бар боop турар. Чижээ, чер участогун Кызыл хоорай, Эрзин кудумчузу, б.8 адресте берген, а кадастр паспортунда чер участогунуң адрезин Кызыл хоорай, Спутник микрорайону, Эрзин кудумчузу, б.9 кылдыр айыткан. Мындыг чөрүлдээлерни колдуунда тус чер бот-башкарылга органының чер участогунуң адрезин тодарадырының дугайында справканы бээр арга-биле чайладыр.

Шөлүнде чөрүлдээлерге хамаарыштыр чугаалаар болза, бо удаада, кажан чер участогунуң кадастр паспортунда айыткан шөлү, ол чер участогунга эрге доктааткан документиде айыткан шөлден янзы-бүрү сорулгаларга ажыглаар болгаш ажыглаарын чөпшээрээн черлерге Россия Федерациязының субъектилериниң нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга азы тус чер бот-башкарылга органнарының нормативтиг эрге-хоойлу актыларынга дүүштүр доктааткан эң биче хемчээлинден улгадып турар болган таварылгалар дугайында чугаа чоруп турар. Мындыг таварылгаларда бүрүткеп турар орган шимчевес өнчүге эргелерни күрүнеден бүрүткедиринге ойталаар ужурга таваржыр.

Кызылдың Төлээлекчилер хуралының 2003 чылдың сентябрь 17-де шиитпиринге дүүштүр күрүнениң азы муниципалитеттиң өнчүзүнде база Кызыл хоорайның девискээринде турар черлерден хамаатыларның хууда өнчүзүнге берип турар чер участоктарының ындыкы (эң улуг болгаш эң биче) хемчээлдери:

хууда чурттаалга болгаш дача тударынга – 0,04 гадан 0,15 га чедир;

хууда дузалал ажыл-агый чорударынга – 0,02 гадан 0,06 га чедир;

гараж тударынга – 35 дөрбелчин метрден (чиик автомобиль тургузар гараж) 75 дөрбелчин метрге чедир (чүък автомобилин тургузарынга гараж, катерге гараж эллинг) хемчээлдиг.

Чурттаалга бажыңы турар чер участогун хууда чурттаалга тудуун, хууда ажыл-агый (бажың чанының участогунга) тударынга бердинмээн, а өске сорулгаларга, чижээ, туткан чурттаалга бажыңын, хууда чурттаалга тудуун ажыглаарынга берген боop турар. Маңаа хамаарыштыр чүл дизе, хамаатылар тудуп алган чурттаалга бажыңнарынга өнчү эргезин чурттаалга бажыңнарының кадастр паспорттарынга үндезилеп бүрүткедип алыр таварылгалар дугайын чугаалап турар. Бир эвес чер участогун хууда чурттаалга тудуун чорударынга, хууда дузалал ажыл-агыйын чорударынга (бажың чанының участогунга) эвес берген болза, тудуп үндүрген хууда чурттаалга тудуунуң объектилеринге эргени бөдүүнчүткен чурум езугаар бүрүткээр эвес, а РФ-тиң Хоорай тургузуунуң кодекизинде көрдүнген чурум езугаар бүрүткээр, азы болза тудуг тударынга чөпшээрелди база объектини ажыглалга кииреринге чөпшээрелди киирери негеттинер.

Декларация бланкызын бүзүреттирген кижи долдурары көрдүнмээн. 1997 чылдың июль 21-де «Шимчевес өнчүге болгаш ооң-биле дугуржулгаларга эргени күрүнеден бүрүткээриниң дугайында» №122-ФЗ Федералдыг хоойлунуң 16-гы чүүлүнүң 1-ги пунктузунга дүүштүр эргелерниң күрүне бүрүткелин эрге ээзиниң, керээниң талаларының азы нотариатка шынзыткан бүзүредилгелиг болза, ооң (оларның) бүрүн эргелиг төлээзиниң билдириишкининге үндезилеп, бир эвес федералдыг хоойлу-биле оон өске чүүл көрдүнмээн болза, база ол ышкаш күүсекчи-суд приставының негелдези-биле чорудар. Хамааты кижи Тыва Республикадан дашкаар узун хуусаалыг сургакчылаашкынче азы оон-даа өске черлерже чоруп тура, шимчевес өнчү объектизинге (гараждар, дача бажыңнарын) эргени долдурар талазы-биле бодунуң бүрүн эргелерин сөөлүнде оон ойталаар боop өске кижиге бүзүрээр турган таварылгалар эвээш эвес болган. Бүзүреттирген кижизи холунда бүзүредилгени тудуп алгаш, гаражка бүзүреттирген эргезин бөдүүнчүткен чурум езугаар, азы болза шимчевес өнчү объектизиниң дугайында декларацияга үндезилеп долдуруп алыр дээш Эргелелге кээр, ынчангаш шимчевес өнчү дугайында декларацияны чүгле эрге ээзи долдурар база аңаа адын салыр ужурлуг болурун чүгле маңаа келгеш, билип каар.

«Дача келдерелиниң» чуруму езугаар шимчевес объектилерге эргелерни күрүнеден бүрүткедиринге киирер документилер даңзызының талазы-биле ооң тодаргай консультациялары **Эргелелдиң дараазында адрезинде турар:** Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 74 дугаар бажыңда №2 кабинетке понедельниктен пятницага дээр 8.00 шактан 17.00 шакка чедир (дүштеки дыштаныр үе 12.00 шактан 13.00 шакка чедир) кээп болур азы шимчевес өнчүге болгаш ооң-биле дугуржулгаларга эргелерни күрүнеден бүрүткедир талазы-биле сонуургаан айтырыын интерактивтиг онлайн-консультациялардан айтырып алыр (дугаары ICQ: 394975651). Оон аңгыда консультацияларны Эргелелдиң Интернет-сайтызының аргазы-биле:www.rosreg-tuva.ru база 2-29-69 дугаарже долгаар.

«Дача келдерелиниң» чуруму езугаар шимчевес өнчү объектизинге эргени күрүнеден бүрүткедиринге документилерни **дараазында адрестерде хүлээп турар:**

1. Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, б.74, №2 кабинетке дараазында чурум-биле: понедельник, пятница – 9.00 шактан 17.00 шакка чедир, вторник, четверг – 9.00 шактан 19.00 шакка чедир, среда, суббота – 9.00 шактан 17.00 шакка чедир баш удур бижидилге-биле;

2. Кызыл хоорай, Бухтуев кудумчузу, б.3, №10 кабинетке дараазында чурум езугаар: понедельник, вторник, четверг – 8.00 шактан 16.00 шакка чедир (дүштеки дыштаныр үе 12.00 шактан 13.00 шакка чедир), среда – 13.00 шактан 16.00 шакка чедир, пятница – 8.00 шактан 12.00 шакка чедир.

Оон аңгыда «Дача келдерелиниң» чуруму езугаар шимчевес өнчү объектилеринге эргени күрүнеден бүрүткедиринге документилерни республиканың кожууннарында документилер хүлээп ап турар Эргелелдиң ажылдакчыларынга дужаап болур.

Баш удур бижидилге-биле эргелерни күрүнеден бүрүткээринге документилерни дужаарынга хүлээп алыышкынче 2-29-69 телефон-биле, чок болза Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, б.74 адресте №2 кабинетке келгеш, бижидип ап болур.

Ролланда НАЧЫН,
ФБА-ның ТР талазы-биле Эргелелиниң эргелер бүрүткээр килдизиниң башкарыкчы эксперт-специализи – Тыва Республиканың күрүне бүрүткекчизи.

Эрткен үениң чаңгызы

XIV ДАЛАЙ-ЛАМА – ШӨЛҮЛГЕДЕ ХОСТАЛГА

Алдан чыл бурунгаар, 1959 чылдың март 10-да, Тибеттиң бөдүүн албаты чону бодунуң хосталгазы дээш Кыдат Улус Республиканың эжелекчи политиказынга ниити удурланыышкын акцияларын чорудуп эгелээн. Чон ортузунда хөлзээшкин эгелээн соонда, чеди хонук эрткенде, Ыдыктыг Улуг Башкы, Чырыткылыг XIV Далай-Лама политиктиг репрессияга таварышпазы-биле төрээн чурту Тибетти каггаш, Индияже дезип чоруур ужурга таварышкан. Бөгүн бис солуннуң бо арынынга Тибетте амгы байдалга улуг доктаавайн, а ында байдал ам-даа дүшкүүрлүг, Улуг Башкының «Шөлүлгеде хосталга» деп номундан 60 чыл бурунгаар ооң-биле база тибет чон-биле болуп турган ол дүвүренчиг хонуктарның дугайында сактыышкынындан кыска очулганы киирер-дир бис.

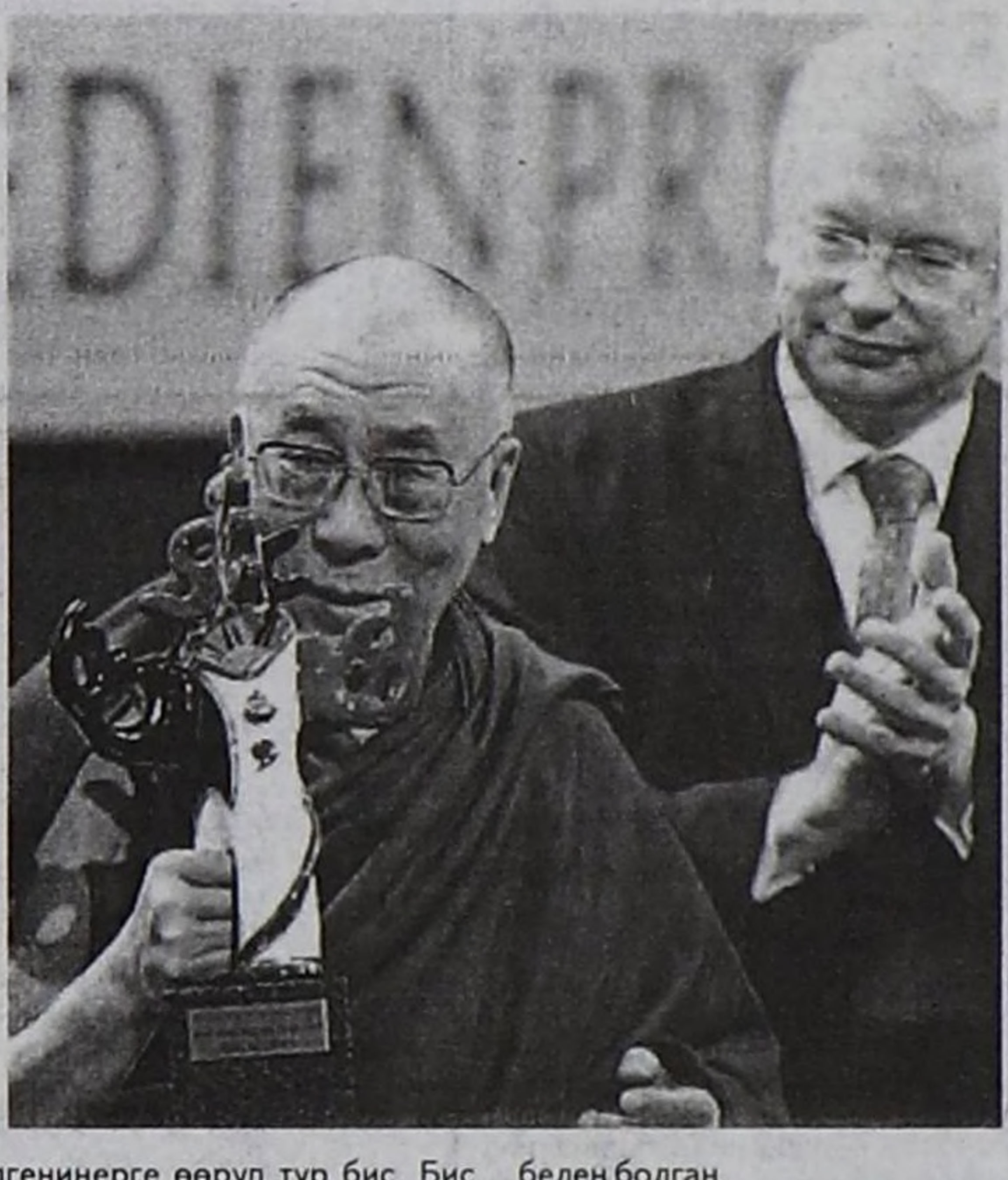

Тибетке сөөлгү дүне

Тибетке сөөлгү дүнемни Манг-манг дээр бичии сууржугашка эрттирген мен. Кажан бистер Харлар Чуртунуң сөөлгү бо суурунга келиривиске, чаъс чаап эгелээн. Багай агаар орук дургаар бүдүн неделяның дургузунда дүвүлүг шуурганын хадып туруп-туруп, ам мырыңай чаъстап эгелээн турганы ол. Сөөлгү дүне узун ак чаъска мырыңай шуут өдүп каан бис. Шупту улус түреп, түвексинип, багай агаардан шылай берген турза-даа, чаъс дөмей-ле хондур чагган. Эңне хомуданчыг чүве мээң майгыным дамдылап эгелээни болур. Бодумнуң орунумну кайнаар-даа салып алырымга, дамды суг дөмей-ле мени амыратпайн тура хонган. Ооң түңнелинде бистиң чамдык улустарывыс аарыксап эгелээн.

Эртенинде мен оруумну уламчылаар хире эвес кылдыр аарый берген болган мен. Мээң-биле кады чораан чоок кижилерим, үдекчилерим мени ол чоокка турган бичежек бажыңче көжүрүп каан. Ынчалза-даа ол мени майгынымга бодаарга, чаъстан ындыг-ла кончуг камгалап шыдаваан. Ооң кадында бажыңчыгаштың бирги каъдынга тудуп турган малдар чыды думчукка дээр болган.

Ол хүн мен бодумнуң бичии приемнигимден Бүгү-Индияның радиозунуң «Далай-Лама Индияже чоруп олурар, ынчалза-даа аъттан барып ушкаш, аар балыгланган» деп медээни дыңнадым. Бо медээ мени сергедипкен.

Эртенинде орукту уламчылаарын шиитпирледим. Ынчан Лхасадан бээр узун оруумга мени үдеп чораан солдаттар болгаш үдекчилер-биле чарлыр белен эвес айтырыг тургустунган. Олар хосталга дээш демиселчилер болгай. Бердинген бо улус төрээн черинче ээп чанып келгеш, кыдаттар-биле катап-ла ужуражыр ужурга таваржырлар. Мээң чазаамның бир кежигүнү база Тибет чуртунга артар күзелин илереткен. Чүге дизе ооң бодалы-биле алырга, төрээн черинге арткаш, бодунуң демисели-биле Тибетке элээн хөй эки чүүлдерни кылып болур аргалыг болурун илереткен. Мен сайыттың шиитпирлиг болгаш маадырлыг чоруун иштимде магададым.

Ол кижилер-биле карактарывыста чаштарлыг чарлып алгаш, мени үдеп чоруур улузумнуң дузазы-биле калбак ооргалыг сарлык кырынга олуруп алгаш, оруумну уламчылаар ужурга таварыштым. Чүге дизе кадыым арай кошкак хевээр кижи мен аът кырынга орук уламчылаар хире эвес болган мен. Ол малды мунуп алгаш чорааш, төрээн черим-биле байырлаштым.

Муңгагдалдың чылы

Бисти уткуп алган индий кызыгааржыларның мурнунга кээргенчиг кылдыр көзүлгенивис чадавас: шынап-ла, узун болгаш түренчиг орукка туруп шылай берген сезен кижи ынчаар көзүлбес аргажок. Ынчалза-даа мен ийи чыл бурунгаар Индияже ажылчын албан чоруум үезинде таныжып алганым бир күрүне ажылдакчызы бисти уткаан черге келгенинге өөрүп турган мен. Ол меңээ бисти улуг Бомдила хоорайга чедир үдеп чоруур даалга алганын дыңнатты. Мээң дыштанылгамны планнап көрүп турар бо хоорайга чедир орук дөмей-ле узун – бир неделя дурту хире узун турган.

Лхасадан үнгенден бээр үш неделя болган бис. Ол үе меңээ черле төнмес кылдыр сагындырза-даа, Бомдила хоорайга дөмей-ле чедип келдивис. Аңаа келиримге мени дээрги Менон, Сонам Дүптен Кази, харылзаа офицери болгаш очулдурукчу олар уткуп алган. Оларның бирээзи меңээ Индияның чазааның Даргазының телеграммазын дамчыдып берди:

«Мээң эштерим болгаш мен Силерниң Индий черге менди-чаагай келгениңерге өөрүп тур бис. Бис Силерге болгаш Силерниң өг-бүлеңерге, ол ышкаш Силерни үдеп чоруур улуска Индияга чурттаарынга эргежок чугула таарымчалыг байдалды тургузарынга белен бис. Силерни кончуг хүндүлээр индий чон Силерниң бистиң чуртувуска келгениңерге чүгле өөрүүр. Силерге эң эки күзээшкиннер-биле, Неру.».

Тус чер округунуң комиссарының деткимчези болгаш сагыш човаашкыны-биле Бомдила хоорайга он хире хонук чурттадывыс. Ол үениң иштинде кадыым экижип, шуут быжыга бердим. 1959 чылдың апрель айның эгезинде бир хүн мээң чурттап турган черим чоогунга хүндүлүг караулду чыскаап тургузупкан. Дээрги Менон мээң бо чуртка келгеним-биле Индияның чазааның тускай үндүрген айтыышкыннары-биле мени таныштырды.

Ол үеде Футхилз деп черге кезек чурттап турдувус. Бир хүн дүъш соонда Тезпур хоорайже орукче аъттаныптым. Оон Массурие, Дели хоорайдан ырак эвесте баазаже, оруум уламчылаан. Ында меңээ чурттаар оран-саваны белеткээн деп, тускай төлээ дыңнатты. Ол черже мени болгаш мээң үдекчилеримни чедирер тускай поезд белен болган.

Кажан мен Футхилзеде бажыңдан үнүп келгеш, вокзалга чедир чорууру-биле кызыл өңнүг автомобильже олуруп бар чорааш, хөй санныг фотографтарның барын эскерип кагдым. Оларны меңээ делегей парлалгазының төлээлери деп тайылбырлады. Журналистер «чүс чылдың болуушкунун» чырыдары-биле ында келген болган. Кажан хоорайга келиримге, оларның саны улам көвүдей берген.

Тезпурга келиримге мени ажылдаар болгаш чурттаар ужурлуг бажыңымга эккелдилер. Ында делегейниң чурттарындан чүс-чүс чагаалар, телеграммалар болгаш өске-даа эки күзээшкиннер мени манап турган. Эки хүлээп алыышкындан болгаш хөй санныг деткимче чагаалардан меңээ харын-даа арай эпчок апарган. Ынчалза-даа Тезпурга делегей чурттарынга тускай медегелелди бир дугаар кылдым. Аңаа мен Тибетти кандыг чылдагаан-биле каггаш чоруур ужурга таварышканымны кыска болгаш тодаргай кылдыр айыткан мен.

«Далай-Лама зинда-бад!»

Көдээ черлерге черле ындыг – медээ дораан дыргын тараар. Бо поездиде мени чоруур деп медээни дыңнаан бөдүүн муң-муң кижилер бистиң колоннавысты долганып, холдарын чайып, байыр чедирип, алгыржып турган. Ындыг чымчак эки байдал Массуриге чедир уламчылаан. Чамдык черлерге меңээ боттарының эки күзээшкиннерин болгаш деткимчезин илередиксээн улустан демир-орукту арыглаар ужурга безин таваржып турган чүве. Муң-муң кижилер ынчан «Далай-Лама, киджай!», «Далай-Лама зинда-бад!» («Амыргын-на, Далай-Лама!», «Далай-Ламага алдар!») деп байыр чедирип турганын көрдүм. Ынчан муңгарап-даа, өөрүп-даа турдум.

Орукта үш улуг хоорай – Силигуриге, Бенаресске болгаш Лакнауга чыылган хөй улус мурнунче үнүп, чүве чугаалаар ужурга таваржып турдум. Ынчан олар меңээ боодал чечектерни доктаамал сөңнеп, боттарының хүндүткелин илередип турганнар. Узун орук бир-ле кайгамчык чараш дүшке дөмей апарган. Бо бүгү чүүлдерни ам сактып олургаш, Индияның чонунга ынчангы деткимчези дээш өөрүп четтиргенимни катап-катап илередиксээр мен.

Каш хонук эрткен. Массуриге келгеш, индий чазактың меңээ хөлезилеп бергени Бирла Хаус резиденцияга келдивис. Ол улуг хөреңгитен кожай кижиниң чурттап турган девискээри болган. Мен бо резиденцияга мээң Индияга оон ыңай чурттаар байдалымның планын индий тала тургускуже, амыдырап-чурттаар ужурлуг турган мен. Ол кайгамчык черде резиденцияга бир чыл чурттадым.

Бирла Хауска келгеш, ийи хире хонгаш, «Чаа Кыдат» агентилелиниң медээлеринден Тезпурга кылган медеглелимни мен эвес, а өске кижи кылган деп чүве дыңнадым. Ол шын эвес медээден мени «тибет үймээнчилер оорлапкан», а мээң медеглелим «кандыг-даа утка чок хоозун чүүл» деп чүвени билип алдым. Ол кыдат удуртулганың агартынган тайылбыры болган. Ынчангы кыдат медээлерден «төрээн чуртунга ынак тибет ламаларның болгаш бөдүүн чоннуң дузазы-биле Кыдаттың Улусчу хосталга шерии Тибетте үймээнни долузу-биле баскан» деп дыңнап турдум. Кыдат удуртулга, ол чүнүң-даа мурнунда тибет чон, Кыдаттың төп башкарылгазының политиказын деткип турар деп мегези-биле медеглеп шаг болуп турган. Бо бүгү шынга дүүшпес медээлерни дыңнап тургаш, мен Тезпурга медеглелди ылап бодум кылганым шынныын хөйге катап илереттим.

Апрель 24-те Массуриге Индияның премьер-министри Д.Неру боду чедип келген. Бис чүгле чаңгыс очулдурукчунуң дузазы-биле дөрт шак чугаалаштывыс. Мен Тибетте сөөлгү байдал-биле ону баштай таныштырдым. Бодум таламдан чүнү кылып турганымны таныштыргаш, кыдат удуртулга бистиң, тибеттерниң, негелделерин күүсетпейн турганын дыңнаттым. Ол-ла үеде Индияга шөлүлгеде тибет чазакты тургузар күзелимни илереттим. Д.Неру ынчан «шөлүлгеде тибет чазакты тургузар-даа болзуңарза, индий чазак ону деткивес» деп шыжыгып чугаалады. Мен ынчан бодап турарымга, Д.Неру мени көңгүс аныяк кижи деп санап, мээң шиитпиримни улуг-ла херекке албайн турар ышкаш кылдыр сагындырды.

Ужуражылга үезинде Тибетте хан төгүүшкүнүн соксаткаш, ооң хосталгазын чедип алыр сорулгамны чугаалаарымга база хорадаан. «Хан төкпейн, хамаарышпас чорукту чедип алыр деп ындыг чүве канчап турар чүвел!».

Ол үеде премьер-министр дыка нарын байдалга турган деп чүвени билип турган мен. Д.Неру бодунуң талазындан Индия биле Кыдаттың аразында харылзаа баксыраарын күзевейн турган.

...Массуриге келгеш, удатпаанда өске чугула база айтырыглар шиитпирлээр ужурга таварышкан мен. Чүге дизе Индияже, ол ышкаш Бутанче хөй санныг тибеттер көжүп эгелээн деп, медээлер тарай берген. Индий чазактың оларга буу-хаа белеткээни лагерьлерже бодумнуң кижилеримни чоруткуладым.

Мээң соомдан дезип көшкен чаңгыс чер-чурттугларымның чугаазы-биле алырга, кыдат шериглер Норбулингки хоорайны баштай бомбалаан соонда, хамык окчемзээн Потала биле Джокхангыже углаанын билип алдым. Муң-муң Тибет хамаатылар өлүрткен болгаш балыглаңган болган. Улуг хүрээлер дыка үрелген деп дыңнаттылар. Мээң чорутканымның соонда, бир чыл чартык үениң дургузунда Тибеттиң 87 муң чурттакчызы өлүрткенин (бодунуң тынынга боду четтинген, аштаан болгаш хилинчектээшкинден өлген кижилерни санаваска) билип алдым. Бо-ла бүгү чүүлдерниң түңнелинде дыка хөй улус өг-бүлелери-биле Тибеттен дезип көжер ужурга таварышкан. Оларның хөй кезии кыдаттарның холдарындан, балыг-бышкындан болгаш аш-чуттан өлген.

Ол үеде дескен тибеттерге Индияга ийи лагерьни: бирээзин Тезпурдан ырак эвесте Миссамариге, а өскезин Бьюкса-Дварга (эрги англи лагерьге) ажыткан...

Мен ынчан чаа дезип кээп турган чаңгыс чер-чурттугларымга лагерьлерни дыка изиг эвес черлерге ажыдарының дугайында дилегни индий чазакка киирип эгелээн мен. Кыдат «хостакчыларның» ханныг холундан дезип шыдапкан улустарның хөй кезии эр кижилер болган. Оларның барык шуптузу Лхасадан болгаш ооң чоок-кавы черлеринден болган...»

P.S. Бо дүвүренчиг чылдардан бээр ам таптыг-ла 60 чыл эрткен. Ынчалза-даа бо хүннерде безин Тибетте байдал дүвүренчиг. Кыдат удуртулга тибет чоннуң талазындан үймээн үнмези-биле полицейжилерниң санын көвүдеткен, оларга чон ялалаар хөй эргелерни берген. Бурунгу тывызыксыг Тибетче аян-чорукчулар оруун хөлзээшкиннер болурундан сестип түр хагган.

Дун-оол ШУЛУУНАЙ очулдурган.

Чуруктарны Интернеттен алган.

ДЫҢНАДЫГ

Чаа-Хөл кожуун чагыргазынга, хууда боттуң дузалал ажыл-агыйынга болгаш тараа, мал чеми өстүреринге ажыглаары-биле кожууннуң девискээринде көдээ ажыл-агый черлеринден хөлезиге керээ езугаар дараазында чер участоктарын бээрин дилээн билдириишкиннер хамаатылардан кирген

№	Турар чери	Кварталдың кадастр дугаары
1	Саргол	17:14:050101; 17:14:050102; 17:14:050103
2	Бел	17:14:050104; 17:14:050107; 17:14:050108
3	Аргалыкты	17:14:050202; 17:14:050204; 17:14:050205
4	Булак	17:14:050201
5	Терезин	17:14:050203
6	Аймыырлыг	17:14:070107
7	Ак-Даг	17:14:070105
8	Кара-Хову	17:14:080105
9	Кара-Даг	17:14:080103
10	Изиг-Кара	17:14:080101
11	Ыртаакы	17:14:080102
12	Шаңчы-Аксы	17:14:080102
13	Улуг-Хову	17:14:060101
14	Ооруг	17:14:060104
15	Кош-Ой	17:14:060106
16	Терек	17:14:060103
17	Кара-Суг	17:14:060102
18	Күзег	17:14:070108
19	Кум-Кежиг	17:14:070108
20	Ортаа-Кежиг	17:14:070108
21	Куйлуг-Хем, Ортаа-Хем, Беделиг, Шугур, Чинге	17:14:052002
22	Аржаан	17:14:052001

Күштүг боол турар хоойлужудулга-биле бо дыңнадыгны парлаан хүнүнден эгелээш 30 хонук дургузунда өске хамаатылардан билдириишкиннер кирбес болза, үстүнде чер участоктарынга билдириишкин киирген хамаатыларга ону бээриниң дугайында шиитпирни кожуун чагыргазы хүлээп алыр.

Чаа-Хөл кожууннуң чагыргазы.

КОНКУРС чарлап тур

Тыва Республиканың Прокуратуразы Тыва Республиканың прокуратуразының 3-кү разрядының улуг специализи — Тыва Республиканың прокуратуразының күрүне хамааты албанының албан-дужаалынга хостуг олут дээш **конкурсту чарлап тур.**

Тыва Республиканың прокуратуразының 3-кү разрядының улуг специализи албан-дужаалынга **эртем-мергежил талазы-биле негелделери:** дээди азы ортумак тускай эртем (юридиктиг, филология). **Кол негелде:** тыва, орус болгаш моол дылдарны билири.

Конкурска киржирде: хууда билдириишкинни; бодунуң холунуң үжүү-биле долдурганы база ат салганы анкетаны; паспортунуң хоолгазын; тускай эртемниин шынзыткан документини; ажылдап турар черинден характеристиканы; күрүне албанынга ажылдаары-биле шилилгени эртип азы кирер деп турар кижиге шаптараазыннар тургустунмазы-биле аарыг-аржык чок дугайында документини; кылагар эвес саазында үндүрген, өңнүг эвес, ажыглаттынмаан 3х4 биле 4х6 хемчээлдиг ийи-ийи фото-чурукту дужаар.

Конкурска киржириниң документилерин 2009 чылдың март 12-ниң хүнүнде 10 шак 30 минутадан эгелеп хүлээп ап эгелээш, 2009 чылдың апрель 10-да 15 шак 30 минута турда доозар.

Конкурс комиссиязы дараазында адресте: **Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 30 дугаар бажың, кабинет № 203.**

Кышкы орук хагдынар

Сизим—Кунгуртуг аразында кышкы оруктуң 2009 чылдың март 13-тен эгелеп хагдынарын ТР-ниң Автомобиль оруктарының «Тываавтодор» эргелели сонуургалдыг организацияларга дыңнадып тур.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң акывыс **Дмитрий Доржуевич ШОЖАЛ** март 14-те 50 харлаар. Ол — ажыл-ишке ынак, томаанныг, 1 оол, 1 кыстың ачазы, уйнуктарының ынак кырган-ачазы, дуңмалары, чээннериниң ынак акызы, даайы. Акывыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр аас-кежикти, каң дег быжыг кадыкшылды, ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзевишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Алаак, Көөп-Сөөк, чурумалдыг чараш-ла суур Кызыл-Дагга
Анай-кара чажыңдан-на өөренип, ойнап өстүң,
Асбестиг Ак-Довурак хоорайда
Аныяаңдан амга чедир амыдырап-чурттап чор сен.
Экскаватор башкаргаштың, асбести амга чедир казып чор сен.
Ажыл-ишке ынак болгаш кадыг-бергээ торулбаан сен,
Алган-туткан шаңналдарың, макталың хөй
Амгы үеде «Күш-ажылдың хоочуну» деп атка четтиң.
Акывыстың 50 харлаан хүнүн уткуй,
Аас-кежик, кадыкшылды, өөрүшкүнү,
Аравыска ам-даа 100 чыл чурттаарыңны
Ажы-төлү, дуңмалары, чээннери күзедивис.

Дуңмалары, чээннери.

Александр ДАРЖАЙ,
Тываның Улустуң чогаалчызы

1.АВАМНЫҢ ЧАГЫГЛАРЫ

Амыдырал-чурталгамга чамдык өйде
Аксым-кежии аяк долдур куттуна бээр.
Ажыл-үүлем аайлажып чоруп турда,
Өөрүшкүм ажа шураан шай дег апаар.

«Өршээ, бурган! Күжүр оглум, хөлүн эрттир
Өөрбе!»— деп, авам дүшке чагып орар...,

Ажылымга, чурталгамга бир-ле чүве
Аар моондак, доора чудук болу бээрге,
Ажып чадап, ажаанзырап кылыктангаш,
Холдарым шуут салдынары кыры келир.

«Хоржок, оглум, кылык-чарың хөрлээлетпейн
Өжүр!» — диген авам хоруу дүшке кирер...

Дагны көрбейн, элекке-ле эдээм астып,
Далаш күскээ дөмейлештир сүтке дүжүп,
Болур-болбас чүүлдерге элзеткештиң,
Бодал чокка чазыгларны кылгылаар мен.

«Дүлгээзинге, күжүр оглум, алыспа!» — деп,
Дүштеримге авам мени сургап орар...

Авайымның эргелеткен хүлүмзүрүү,
Авыралдыг буян долган чымчак караа
Дүмбей дүннүң кылын шывыын соя тыртып,
Дүнен чедир алдын хүн дег чырып турар.

Хүннүң чырыы шонгужеге дүшке кирип,
Күжүр авам шуглаам эдип ора хонар...

2. АВАМ МЕНИ ЧЕТПИШААН...

Хөгжең булут дээрге тояап, хөй-ле чылда
Көжүп шуужуп, харын-чаъзын чеже чагбаан...
Аяс-кааңда, хаттыг хүндүс, кыржаң соокта
Авам хөөкүй сүлдем болуп чырып чору...

Амыдырал оргузунга, оңгулунга
Ажаанзырал-ундаралдың, түрегделдиң
Аарышкызын эмнеп-домнап намдаткан дег,
Агаар өттүр авам холу суйбап келир.

Доңгая-даа дүжеримге, кымны мурнай
Доп-ла дораан хуулгаазын күш тургузуп каар...
«Кемдеп-кергей бербедиң бе, оглум!» — диген
Кээргел долган авам үнү сагыш човаар...

Каптагайның үүлези ава кижээ
Канчап черле чөптүг эвес болур чүвел?!
Авамны мен диригтурда, чедер тургаш,
Аңаа ам-даа четтирбишаан хевээр-дир мен.

Редакциядан: «Шын» солуннуң Март 8 байырлалынга тураскааткан эрткен субботада номериниң бирги арнында парлаттынган бо шүлүктерниң автору, Тываның Улустуң чогаалчызы А.А.Даржайның ады, техниктиг чылдагаан-биле солун арнынга үнмейн барганы-биле чогаалчыга буруувусту миннинмишаан, катап парладывыс.

Арга-арыг аукционун эрттирериниң дугайында ДЫҢНАДЫГ

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели – аукционнуң организатору аас-биле садыглаашкын хевиринге ыяш белеткээр талазы-биле сайгарлыкчы ажыл-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарынга эргени садып алырының талазы-биле №6-кр/09 арга-ыяш аукционун 2009 чылдың март 26-да 10.00 шакта (тус черниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, Тожу кожуун, Енисейская кудумчузу, 3. Аукционга киржириниң чагыгларын бо дыңнадыгны парлаан үезинден эгелеп 2009 чылдың март 23-ке чедир киир хүлээп алыр. Өртекти өстүрериниң аразының хемчээли (базымы) – аукционга садып турар чүүлдүң эге өртээниң 5 хуузундан эгелээр. Аукционнуң протоколунга ат салган хүнүнден он ажыл хүнүнүң иштинде арга-арыг үнүштерин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционнуң организаторунуң мооң адаанда айыттынганы таблицада агар санынче төлевир даалгазы-биле киирген аукцион чүүлүнүң бүрүзүнге баш удур төлээр түңну 2009 чылдың март 23-түң хүнүнде 17.00 шакка чедир киирген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының агентилели

ИНН 1701041631/ КПП 170101001,

р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Российның банкызы, Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржириниң база документацияның дугайында долу медээни бо телефондан - 8 (39422) 3-63-73; база Тыва Республиканың Чазааның сайтызындан: www.gov.tuva.ru билип ап болур Силер, (харылзажыр кижи – Аюна Сергеевна Ондар).

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажыглал ыяштың хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлевириниң түңү, рубль
	Арга-арыг ажыл-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Ниитизи-биле	Ооң иштинде тудуг ыяжы				
1.	Тожунуң	Хамсыра	76/1	935	-	Л	12,0	3063,0	306,0
2.	Тожунуң	Хамсыра	75/10	110	-	Л	3,0	505,0	50,50
3.	Тожунуң	Хамсыра	108/27	421	381	Л	3,7	52569,0	5257,0
4.	Тожунуң	Хамсыра	111/40	149	-	Л	1,5	489,0	49,0
5.	Тожунуң	Тоора-Хем	48/38	108	-	Л	0,7	496,0	50,0
6.	Тожунуң	Тоора-Хем	15/14	449	-	Л,Б	5,7	2073,0	207,0
7.	Тожунуң	Тоора-Хем	3/2	194	-	Л	3,6	890,0	89,0
8.	Тожунуң	Чызалар	н/кезээ	82	-	Л	2,0	377,0	38,0
9.	Тожунуң	Сыстыг-Хем	134/8	164	5	Л,С	2,0	20454,0	2045,0
		Шуптузу:		2612	386		34,2	80916	8091,5

Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының коллективи Айдың Чылбааевич Ооржакка болгаш ооң чоок кижилеринге ачазы, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, партия болгаш совет органнарның хоочуну

Чылбаа Хелеевич
ООРЖАКТЫҢ

мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнуң оралакчызы —2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге —2-03-88, чагаа —2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail:shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.
Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9320. Чагыг 25. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле ямызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.
Хеpечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.
ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүнениң бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.